

BESA U OBIČAJNOM PRAVU ALBANACA

Na albanskom jeziku *besa* znači data reč, časna reč, a potiče od glagola „besoj”, što znači verovati. M. K. Jovanović definiše besu kao časnu reč tvrdu veru, koja se daje kao garancija da će se ispuniti ono što se obeća.¹ Kod patrijarhalnog Albanca *besa* je najjači odraz časti i poštenja. Ona objedinjuje mnoga svojstva i osobine kao što su čast, poštenje, hrabrost, gostoprimstvo, odanost itd. Sličnu pojavu nalazimo i kod drugih naroda (tako, na primer, data reč, vjera kod Crnogoraca).² Lovro Mihačević, koji je dugo boravio među Albancima, i to krajem XIX i početkom XX veka, između ostalog piše i ovo: „Besa-tvrda vjera — poštena riječ — u Arbanasa je svetinja. Tko besu ne drži, taj nije ni čovek a pošten nikako . . . Arbanas će prije poginuti nego pogaziti zadanu besu”.³

Jelić u svojoj knjizi o krvnoj osveti i umiru piše o *besi* sledeće: „Besa je oduvek bila najveća svetinja svakog Arbanasa, bez razlike pola, doba i uzrasta, jer ju je svako morao održati, pa makar radi njenog ispunjenja i svoju glavu izgubio”.⁴

I drugi pisci koji su se bavili sakupljanjem i opisivanjem običaja kod Albanaca, a među njima i Branislav Nušić, brzo su došli do zaključka da se kod ovog naroda neguje neka vrsta kulta prema *besi*. Ona je bila podržana i od strane religije, bez obzira na to o kojoj je reč — o hrišćanskoj ili islamskoj. Koliko je bio negovan kult *bese* kod Albanaca, najbolje se vidi kroz njihov folklor. Albanska narodna književnost, posebno poezija, puna je jasnih primera koji ukazuju na to kakvu ulogu igra *besa* u etnopsihologiji Albanaca. Radi ilustracije navešćemo sledeće narodne izreke, iz kojih se dovoljno vidi ovaj kult: „Besa â ma e fortë se deka” (*Besa* je jača od smrti); ili „Besa e burrit — pesha e gurit” (*Čovekova besa* — teret od kamena). I narodne pripovetke obiluju motivima o požrtvovanosti pojedinih junaka da bi održali datu *besu*, ali ona zauzima posebno mesto u junačkim narodnim pesmama. U njima se slave junaci koji svoje podvige i poduhvate zasnivaju na čvrstoj *besi*, koji podnose natčovečanske napore i žrtve da bi održali datu *besu*, dok se s’druge strane sa prezrenjem govori o onima koji krše datu reč,

¹ M. K. Jovanović, *O Arnautima — Krvna osveta i besa*, Politika, br. 1—2, 1920, str. 19. Isp.: M Perović, *Tragovina krvne osvete*, Politika, br. 19907 (od 7. III. 1969 godine).

² Vidi: Syrja Pupovci, *Le formalisme et la „Besa” dans le droit des obligations du Coutumier de Lek Dukagjine*, „Studia Albanica”, Nr. 2, Tirana, 1968, str. 147.

³ L. Mihačević, *Po Albaniji — Dojmovi s puta*, Zagreb 1911, str. 100. (ovo je naveo i M. Krasnići, *O „Besi” — Prilog proučavanju običajnog prava kod Šiptara*, Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb 1962, str.271)

⁴ Ilija M. Jelić, *Krvna osveta i umir u Crnoj Gori i Severnoj Albaniji*, Beograd 1926 str. 97.

o ljudima koji nemaju svoje „ego”, te se kukavički drže i prodaju svoju čast i poštenje za ličnu materijalnu korist⁵.

Besa je igrala veoma značajnu ulogu u društvenom životu Albanaca, te je i ona u nauci poznata kao jedna od bitnih karakteristika toga naroda. Plemenski način života koji se vekovima odvijao, a čije fosile i danas nalazimo među Albancima, uticao je u velikoj meri na formiranje posebnih normi u međuplemenskim odnosima. S druge strane, odsustvo čvrste državne vlasti i snage građanskog zakona, kao i česte pobune protiv Turaka, potencirale su izvesne elemente koji su još jače cementirali saradnju albanskih fisova (plemena). Neki od tih elemenata, kao što je na primer besa, postali su tokom vremena sastavni deo moralnog i pravnog života ne samo kolektiviteta takvog (u ovom slučaju fisa), nego i nerazdvojna komponenta individualne etike. Život je, dakle, nametao potrebu stvaranja, posebnih društvenih pravila.⁶

Kod Albanaca besu susrećemo u javnom životu fisa, u (običajno) pravnom životu, a posebno u krivičnom pravu. Ona je od vrlo važnog značaja i u građanskopravnim odnosima, a naročito u obligacionim odnosima. Besa se stalno upotrebljava u običnom govoru — drugim rečima u svakidašnjem životu, u svakidašnjim kretanjima itd. Albanac se često zakune u besu (*pasha besën, për besë* — što znači „tako mi bese!”.) A zakletva u besi je prilično jaka zakletva. Najznačajnija je u sferi krvne osvete, gde je i najviše privukla pažnju onih koji su pisali o njoj. Pomoću nje postiže se ublažavanje surovog zakona krvne osvete — „oko za oko — zub za zub”.

Ali, iako na prvi pogled izgleda da besa ima isto značenje u svima ovim domenima društvenog života, ona se ipak kvalitativno razlikuje. U svakoj sferi društvenog života Albanaca ona je nastala iz različitih potreba i ima posebne linije razvoja. Drukčije su sankcije za kršenje date bese u javnom životu fisa, kao što su izdaja zajedničkih interesa itd., ili kršenje date bese prilikom krvne osvete. U ovim slučajevima sankcije su rigoroznije — mogu biti i smrtne kazne, dok su za kršenje date bese u građansko-pravnim odnosima sankcije blaže. Jedna je zajednička sankcija za sve slučajeve date bese, odnosno kršenja date bese, a to je bojkot od strane društva, ali se razlikuje po intenzitetu, odnosno po krugu lica koja učestvuju u bojkotu, i po vremenu trajanja bojkota.

Besa je predstavljala jednu od značajnih institucija običajnog prava Albanaca, a pošto to pravo kod njih još živi, pokušaćemo da prikazemo (u osnovnim crtama) ne samo njenu istoriju, nego i sadašnji značaj i smisao te institucije.

I. BESA U JAVNOM ŽIVOTA FISA

Kod Albanaca se vekovima odvijao plemenski način života. Kod njih je plemensko uređenje postiglo poslednji stepen toga uređenja, tj. došlo je do stvaranja saveza plemena, vojne demokratije. Albanci su stalno bili pod tuđom

⁵ Dr Mark Krasnići, *O „Besi”* — Prilog proučavanju običajnog prava kod Šiptara, Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb 1962, str. 271.

⁶ Isto, str. 271.

vlašću, ali i uprkos tome, neke pokrajine, naročito one u planinskim predelima, uživale su neku vrstu autonomije. Fisovi ovih pokrajina upravljali su se svojim pravom, tj. običajnim pravom. Stanovništvo ovih pokrajina bavilo se pretežno stočarstvom. Ovi fisovi su stalno pružali otpor tuđinskoj vlasti, ali oni su stalno bili i u međusobnom sukobu. Njima je pretila dvostruka opasnost za njihovu egzistenciju, s jedne strane od stranog porobljivača, i s druge strane od njihovih stalnih međusobnih borbi. Koliko je pretila opasnost istrebljenja krvnom osvetom, najbolje se vidi iz ove narodne izreke, koju je zabeležio Jelić: „Što kuga ne može, to osveta može”.⁷ Njima je bilo potrebno primirje kako bi mogli da obavljaju neophodni minimum poljoprivrednih poslova. Tako susrećemo najstarije oblike bese, koja je danas isčezla iz upotrebe, a to je „Besa koja se odnosi na stoku i pastire” (Besa e gjâs dhe çobanit).⁸

Pojedini bajraci, fisovi ili savez fisova, sklapali su besu koja se odnosila na stoku i pastire, — da im se prilikom prolaska kroz teritoriju drugog fisa ili barjaka ne sme ništa desiti, inače odgovara fis odnosno barjak, čija je teritorija. Besu takođe uživaju žeteoci, kosači, lovci od ljetnjeg Sv. Nikole do zimskog, drvoseče, onaj koji navodnjava noću, zatim onaj koji je u štali kod stoke. Dakle, sve ove odredbe običajnog prava imaju za cilj da osiguraju koliko — toliko normalno obavljanje poljoprivrednih poslova.⁹

Neki autori misle da je besa uvedena u javni život fisa od strane nižih kolektiviteta, kao što su zadružne porodice i bratstva. Do ovakvog zaključka je došao i sam Đečov kad kaže da je, prema ranijem običaju, mogao biti gonjen samo krvnik odnosno izvršilac ubistva, a ne i njegovi ukućani, ali prema kasnijem običaju mogu se goniti i njegovi ukućani.¹⁰ Po svemu izgleda da se ovo stanovište ne bi moglo prihvatiti, znajući da je ranije povezanost fisa bila mnogo jača. Fisovi su bili manji i imali su tačno određenu teritoriju, imali su kolektivna imanja, a posebno pašnjake i druge nekretnine. Iz ovih činjenica, koje su u nauci utvrđene ne samo za albanski fis, nego kao opšta zakonitost za sva društva na tom stepenu razvoja, može se zaključiti da je besa prvo nastala u odnosima unutar fisa, a kasnije, sa raspadanjem fisa, ista institucija je preuzeta od strane brastva i zadružnih porodica. U ovakvoj kompaktnosti fisa svako delo pojedinca smatrano je kao delo čitavog kolektiva.¹¹ Prema tome i krvna osveta je mogla biti izvršena na svakom krvnikovom sapslemeniku (pripadniku toga fisa). Kasnije, raspadanjem plemenskog uređenja, kohezija fisa sve više slabi, pa prema tome i delo jednog pripadnika toga fisa nije se smatralo delom čitavog toga kolektiva.

Raspadanjem fisa, brastva i zadružne porodice su i dalje igrali veoma važnu ulogu, oni su oslonac i zaštitnik pojedinca. Kao vrlo važno sredstvo za zaštitu svojih članova, brastva i zadružne porodice pribegavali su krvnoj

⁷ I. Jelić, *op. cit.*, str. 74.

⁸ Shtjefen K. Gječov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër 1933, str. 84, 85.

⁹ M. Krasnići, *op. cit.*, str. 273.

¹⁰ Sh. Gječov, *KLD*, str. 86.

¹¹ Vidi o tome podrobnije i kod Syrja Pupovci, *Gradanskopravni odnosi u zakoniku Leke Dukadinija*, Priština 1968, str. 49—61; Julija V. Ivanova, *Kanuni i Lekë Dukagjinit (Sprovë e karakteristikave historike)*, Buletin i Universitetit shtetëror të Tiranës — Seria e shkencave shoqërore, 1960, nr. 2, str. 107; Ismet Elezi, *Normat e së drejtës penale zakonore në Kanunin e Lekë Dukagjinit*, Referate e kumtesa, I, Fakulteti i Drejtësisë në Tiranë, str. 42.

osveti. Sada se besa sklapa među zavađenim porodicama i bratstvima, a ne više među fisovima. Do ovakvih rezultata došli smo ispitivanjem starijih ljudi. Većina intervjuisanih odgovorila nam je da je u ranije vreme krug lica koja su obuhvaćena u krvnoj osveti bio mnogo širi. Oni kažu: „Mogao si ubiti i saplemenika tvoga krvnika i da krv leži” (i da se priznaje osveta). Većina ispitivanih navela nam ovaj primer kako je jedan Berišanin ubio jednog Krasnića, iako ovaj nije bio u krvnom srodstvu sa dužnikom krvi.¹² Međutim, oni nisu u stanju da odrede vreme kada se to desilo. Iz toga bi se moglo zaključiti da je to bilo davno, verovatno pre sto i više godina. Sličan primer navodi i A. Jovičević u svome radu o Plavsko-gusinjskoj oblasti: „Predak Ganića, rodom Kuč a po vjeri musliman, ubio je jednog muslimana u Rožaju samo zato, što se je pohvalio, da je ubio Kučkića”.¹³

Iz ovih se primera može zaključiti da se u ranije vreme krvna osveta izvršavala na bilo kom saplemeniku ubice. Prema tome, za svako ubistvo koje je izvršio njihov saplemenik, ceo fis je morao tražiti besu. Sa raspadanjem fisa, povezanost unutar njega sve više slabi, pa zato krvna osveta i besa prelaze na zadružne porodice i bratstva.

U slučaju da su bila dva ili više fisa među sobom zavađeni, za vreme rata su oni vezali besu, da se zajednički bore protiv istog neprijatelja, i da se neće među sobom biti dok se ne završi rat. Ovakvu besu su vezali i u slučaju odbrane i u slučaju napada. Tako su, na primer, albanska plemena sklopila besu u pohodu protiv Crne Gore. Jovičević navodi da su: „Plavljeni, Gusinjani i Rugovci sklopili međusobnu besu da će se svi zajedno boriti protivu Crnogoraca”.¹⁴ To je bilo za vreme Kara-Mahmuta Bušatlije (1785). Međutim, bilo je i saradnje i međusobnog pomaganja Albanaca i Crnogoraca. Takav se savez uvek zasnivao na besu.¹⁵ Crnogorski vojvoda Marko Miljanov, koji je i sam bio patrijarhalan čovek iz plemena, kao dobar poznavalac svojih suseda Albanaca mogao se s puno poverenja osloniti na njihovu besu u najtežem trenutku, iako se i sam više puta borio protiv njih.¹⁶ On u svojoj knjizi „Život i običaji Arbanasa” piše sledeće: „Samo ovoliko da kažem za vjernost moje braće i družina Arbanasa, koliko su mi valjali potlašnjega rata. A to ovako . . . No ja s’mojim Arbanasima sdogovorim se, i oni mi dadu riječ da ja mogu ostaviti sela kučka na nji’ i u sela žene i djecu, i da mi oni sve čuvat, a ja da se mogu bit s Turcima, ne samo na grad i fortise, nego, . . . Naša vojska u prvi boj ćerala Turke do vode Ribnice i Podgorice, a moji vjerni Arbanasi čuvali mi kuće ko što reko’ koji su, da su hćeli, sve kuće bez puške mogli spalit’, i to bez da kreću cjelu vojsku što su imali, no samo sto vojnika da su poslali prema Meduna i fortise na Sjenici, samo da mi put prepriječē da su ni jedan moj vojnik ne bi više moga vratit’ u Kuče . . .”^{16a}

Besa se smatrala sklopljenom kada su vojvode, odnosno plemenski glavari, ukrstili oružje i položili zakletvu pred naoružanom masom. Istovre-

¹² Po saopštenju *Zečir Marevcia*, star 80 godina, nepismen, zemljoradnik iz Marevca (Priština), a sada živi u Prištini.

¹³ A. Jovičević, *Plavsko-gusinjska oblast*, Naselja srpskih zemalja, knj. 10, Beograd 1921, str. 515.

¹⁴ *Isto*, str. 523.

¹⁵ *Historia e popullit shqiptar*, I, Prishtinë 1968, str. 372, 373. U XVII veku albanska i crnogorska plemena sklopila su, međusobno, besu o ustanku protiv Turaka. Ovaj je ustanak bio dosta uspešan.

¹⁶ M. Krasnići *op. cit.*, str. 275.

^{16a} M. Miljanov, *Život i običaji Arbanasa*, Sabrana djela 2, Titograd 1967, str. 98, 99 (ovo isto je navedeno kod M. Krasnići, *op. cit.*, str. 274, 275)

meno sa sklapanjem, bile su određene i kazne za kršenje bese. U ovakvim slučajevima verolomstva predviđena je smrtna kazna i spaljivanje kuće. Međutim, besa se nije sklapala samo u ratne svrhe (za odbranu ili napad), nego i kad je bilo potrebno izmeniti neko zastarelo običajno pravilo.¹⁷ Š. Dečov navodi primer pismenog ugovora o besi (od 13. januara 1873. godine.¹⁸ Međutim, ti pismeni ugovori su vrlo retki. Oni — iako su postojali u pismenoj formi — postojali su zahvaljući sveštenicima koji su bili jedini pismeni ljudi u toj sredini.

U periodu snažnog nacionalnog buđenja kod Albanaca, od druge polovine XIX veka pa sve do 1912. godine (kada Albanija dobija nezavisnost), besa je igrala vrlo važnu ulogu u mobilisanju naroda u opštenarodne ustanke protiv Turaka. Tako imamo niz sklopljenih besa. Neke od njih imaju opštealbanski karakter, kao što je Arbanaška liga, koja je održana 1878. godine u Prizrenu¹⁹, i one koje imaju regionalni karakter, kao što je tzv. „Besa-besë”, koja je sklopljena 1899. u Peći. Tom prilikom, između ostalog, zabranjena je krvna osveta i predviđena smrtna kazna za prekršioce bese.²⁰ Zatim, „Besa e Verrave”, koja je sklopljena 1904. godine u okolini Dečana — kod Verrat e Llukës, za ustanak protiv Turaka, koji je ugušio Šemsi Paša i zapalio, pored ostalih, i sela Hereč, Gramočelj i dr., u okolini Đakovice.²¹ Kakvu ulogu je igrala besa u javnom životu Albanaca ukazuje i slučaj srpske vojske, koja je bila prinuđena da traži besu i daje garancije prilikom prolaska preko Mir-dite 1915. godine.²²

II. BESA U GRAĐANSKOPRAVNIM ODNOSIMA

Besa je igrala vrlo važnu ulogu i u građanskom pravu (običajnom), a posebno u obligacionom pravu Albanaca. U srednjem veku albansko običajno pravo, a naročito građansko, bilo je skopčano sa velikim formalizmom, i primenjivalo se uz određeni ceremonijal. Na početku su ove forme bile sastavni deo pravnog posla, međutim, kasnije su se ove forme pojavljivale samo zbog tradicije, iako više nisu bile bitan uslov za postojanje kontrakta. Tako mi danas susrećemo neke rituale, kao što su stezanje ruku, grljenje i dr.²³

U vremenu kada je u građanskom pravu vladao formalizam, pojedinci su sklapali teretne i besteretne ugovore zasnivane na poverenju, datoj reči, kao u rimskom pravu, zasnivane na bonu fides. U početku je besa predstavljala jednu etičku kategoriju kao što je bila i bona fides, koja se s vremenom pretvorila u pravnu instituciju. Razlika između bona fides starih Rimljana i bese je u tome što je besa izrasla u pravnu instituciju običajnog prava, za razliku od bone fides, koja se pretvorila u pravnu instituciju pisanog prava

¹⁷ I. Elezi, *Normat e së drejtës penale zakonore të mbledhura në KLD*, str. 26, 42 i 43.

¹⁸ Sh. Gječov, *KLD*, str. 118.

¹⁹ *Historia e popullit shqiptar*. II, Prishtinë 1968, str. 122.

²⁰ Shukri Rahimi, *Vilajeti i Kosovës*, Prishtinë 1969, str. 95, 96.

²¹ M. Krasnići, *op. cit.*, str. 275.

²² D. Tucović, *Srbija e Shqipnija*, Prishtinë 1968, str. 75.

²³ S. Pupovci, *Le formalisme et la „Besa”* . . ., str. 144—145.

— kao iudicia bonae fides.²⁴ Na početku se besa upotrebljavala između prijatelja i poznanika, no kasnije se služio njome sve veći broj ljudi. Tako ona prelazi od etičke vrednosti na pravnu kategoriju. Razlike između bone fides i bese sastoje se i u tome što, izgleda, Rimljani nikad nisu negovali neki kult prema ovoj instituciji, kao Albanci prema besi. Sankcije za kršenje jedne i druge nisu bile iste, — oštrije su za kršenje bese.

Pretvaranjem bese u pravnu instituciju ove obligacije (etničkog karaktera), koje svoju genezu imaju u solidarnosti članova društva, pretvaraju se u kontrakte solidarnosti. U ove ugovore spada ugovor o zajmu, o depozitu, uzajamno pomaganje u poljopriverdi i ugovor o ortakluku. Ovi ugovori zauzimaju vidno mesto u običajnom pravu Albanaca, i razvijaju se uporedo sa besom. Kod njih skoro da i nema tragova srednjovekovnog rituala, odnosno formalizma.²⁵

I u oblasti građanskog prava besa predstavlja pravu svetinju za Albance. A. Jovičević navodi u svome radu „Malesija” sledeće: „Mnogo se polaže na datu riječ; zadata se riječ drži čvrsto i sveto. Na primer: ako neko traži kratkoročni zajam, dobiće ga ako dade poštnu riječ da će ga vratiti na određeni dan; i povjernik će u ovom slučaju radije dati glavu, negoli da ne drži riječ. Često puta se ovakav zajam daje i bez priznanice, svedoka, jemaca i interesa. Prevare su u ovom slučaju rijetke”.²⁶ B. Nušić, takođe, piše: „Kod ovoga naroda još se pozajmljuje veliki novac u četiri oka, veruje se u reč i zakletvu”.²⁷

Albanac sa čvrstom besom bio je uvek kreditno sposoban i mogao je u svako doba da kupuje robu na kredit. Međutim oni, za koje se proširilo glas da nisu jednom održali besu, odnosno nisu ispunili preuzetu obavezu, nisu mogli više da kupuju robu na kredit. Kako je ovaj faktor, kreditna sposobnost, vrlo važan za svakog pojedinca, to je besa igrala vrlo važnu ulogu u kreditnim poslovima, odnosno u pravnom prometu. Radi ilustracije navešćemo ovaj slučaj:

Neki seljak jednom ode u Djakovicu da kupi neke stvari za proslavu bajrama (muslimanski praznik). Međutim, on nije imao novca pa je zamolio prodavca da mu da robu na kredit. Seljak mu je obećao da će dug platiti odmah posle bajrama. Zatim je trgovac upitao seljaka, da li on daje besu na to, i seljak je potvrdno odgovorio. Tada mu je prodavac dao sve što je on zahtevao (šećer, kavu, čaj i drugo).

Međutim, prošao je bajram, a seljak je zanemario dug i nije uopšte svraćao prodavcu. Kad je došao Mali bajram (posle nešto više od dva meseca), seljak je ponovo morao da kupuje iste stvari. Ovoga puta on nije imao obraza da navrati u Djakovicu, pa je zato otišao u Dečane, ali i sada nije imao novca, pa je ušao u jednu radnju kako bi kupio na kredit. Pošto je zamolio prodavca da mu proda robu na veresiju, prodavac ga je upitao da li on ima besu. Jednu besu koju sam imao, reče seljak, „založio” sam u Djakovici. Za koliko? — upita prodavac. Za pedeset dinara, reče seljak. Kad je ovo čuo prodavac mu dade toliko novca, i reče mu da odmah ide u Djakovicu kako bi vratio „založenu” besu.

Seljak je otišao u Djakovicu, platio dug i vratio se u Dečane trgovcu. Tada mu je trgovac dao sve što je seljak želeo.

Ovoga puta seljak, odmah posle bajrama, izabere najbolju kravu iz staje, zvanu Kućeša (Crvenka), da je odvede u grad i proda. Međutim, žena ga je zamolila da proda neku drugu

²⁴ S. Pupovci, *Le formalisme et la „Besa”* . . . , str. 145.; S. Pupovci, *Grđanskopravni odnosi u ZLD* str. 220 — 224; Vidi Dr Dragomir Stojčević, *Rimsko privatno pravo*, Beograd 1968, str. 173; *Fjalor latinisht -shqip*, Tiranë 1966, pod „fides”.

²⁵ S. Pupovci *Le formalisme et la „Besa”* . . . , str. 145.

²⁶ A. Jovičević, *Malesija, Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 15, Beograd 1923, str. 133.

²⁷ B. Nušić, *Kosovo. Opis zemlje i naroda*, sv. I, Beograd 1902, str. 86.

kravu a ne ovu, ali na to joj seljak odgovori: — Čuti ženo, Kućeša nije ništa u odnosu na besu. ^{27a}

U narodu postoje razne poslovice koje jezgrovito izražavaju značaj bese, a naročito u obligacionim odnosima, tako na primer „Kau lidhet për brinash e burri për fjalë” (vo se za rogove veže, a čovek za reč) ili „Me të lidhë dikush të zgjidhin, me u lidhë vetë nuk mund të zgjidh kurrkush) (ako te neko vezuje, odvezaće te, ali ako se vezuješ sam neće moći niko da te odveže).²⁸ I u KLD (od Đečova) na nekoliko mesta je napisana ova fraza „Fjala e burrit themel i kanûs” (čovekova reč je osnov „zakona”).

Za kršenje date bese u građanskim stvarima osim moralne osude, koja nije beznačajna naročito za ona društva gde se pojedinac kreće od rođenja do smrti u istom ambijentu, moralna osuda za verolomstvo je slična „infamiji” u rimskom pravu, a može se donekle uporediti i sa „atimijom” u atinskoj državi.²⁹ Postoje i pravne sankcije. One mogu biti kolektivne i individualne. Kolektivna je kada onome ko krši besu u ugovorenim obavezama, a naročito u teškim slučajevima, fis oduzima oružje ili ga bojkotuje. Bojkotirani je van pravila običajnog prava, što znači ostaje van društvene zaštite i van pravnih odnosa sa svojim seljanima, on je odvojen od društva. S njim ne sme niko da kontaktira, jer će se i prema njemu preduzeti iste mere. Ove sankcije ne preduzimaju se samo prema prekršiocu bese (pojedinac), nego i prema njegovoj familiji.³⁰

Osim ovih mera preduzetih od strane društva, postoje i individualne mere, odnosno sankcije. Ove mere pojedinac preduzima, jer po običajnom pravu, ako dužnik ne izvrši svoje preuzete obaveze, vređa svoga poverioca. „Čast se oduzima čoveku . . . Zadržavati mu zajam i ne izvršavati mu obaveze”.³¹ Za patrijarhalnog Albanca uvreda je ravna fizičkom uništenju.³² „Onaj kome je oduzeta čast smatra se mrtvim po običaju”.³³ Oni se vrlo često svete ubistvom za uvredu, jer po običaju: „Obeštećeni ima otvorena vrata na (povratak) časti: zalogu ne traži, „plećnare” (većnike) ne prima, sud ne traži, globu ne prima — dobar junak sam će uzeti globu”.³⁴

Albanci svoje građansko-pravne sporove nisu iznosili pred državne organe. To bi za njih bila sramota. Najčešće su ih iznosili pred sud staraca. U najvećem broju slučajeva plećnari su uspevali da reše sporove. Ukoliko nisu uspeli rešiti spor preko suda staraca, odnosno plećnara, onda je oštećena strana pribegavala sili. U tom slučaju obično je dolazilo i do ubistva, ukoliko

^{27a} Anton Çetta, *Tregime popullore*, I, Drenicë, bleni i dytë (u rukopisu)

²⁸ Slične poslovice srećemo i kod drugih naroda Balkana, ali to ne znači da su one pozajmljene, nego da su nastale kao rezultat istih uslova života. Vidi: *Vukovi zapisi — izbor dela* (priredio Vojislav Đurić) Beograd 1967, str. 249.

²⁹ *Rječnik historije države i prava*, Zagreb 1968. Infamija je umanj enje građanske časti. Infamija je zadesila i osobe koje su bile osuđene zbog neispunjenja stanovitih obaveznih dužnosti, utemeljenih na poverenju i dobroj veri (actiones famosae), kao što su societas, depositum, mandatum i fiducia. Infamna osoba gubila je pravo glasa i sposobnost da sklapa brak sa stanovitim osobama, kao i pravo da bude sudac (pod "infamija" str. 353). Isto i kod Albanaca: verolomnik nije imao pravo da učestvuje u radu skupštine fisa ili sela, zatim nije mogao biti plećnar i vrlo teško je mogao naći snahu za sina ili udati kćer. Up: M. Đuričić. *Položaj žene u šiptarskom običajnom pravu*, Zbornik radova Više ekonomske-komercionalne škole u Peći, knj. II 1965, str. 147.

³⁰ S. Pupovci, *Građansko-pravni odnosi u ZLD*, str. 234 i 235.

³¹ Sh. Gječov, *KLD*, § 601.

³² U narodu se češće čuje ova izreka: „Plaga shërohet, fjala e keqe kurrë s'harrohet” (Rana se izleći, ali pogrđna reč se nikad ne zaboravlja).

³³ Sh. Gječov, *KLD*, § 600.

³⁴ Isto, § 599.

ne posreduju bliski prijatelji. I danas, kad imamo organizovano savremeno pravosuđe, Albanci nastanjeni u Jugoslaviji retko iznose svoje građanske sporove pred državne sudove. I ako iznesu spor pred sud, to čine tek posle neuspeha suda staraca, ali na žalost još uvek rešavaju svoje građansko-pravne odnose starim običajnim pravom; pa otuda i najveći broj ubistava zbog nerešenih imovinskih odnosa.³⁵ Samo u periodu od 1965. do 1967. godine, 25,36% ubistva je izvršeno zbog nerešenih imovinskih odnosa, dok samo 5,4% zbog krvne osvete; ostali procent izvršen je iz drugih pobuda, kao npr.: drugi oblici osvete, sukobi oko žena, ljubomora, obične svađe, koristoljublje, i ostale pobude.³⁶ Po našem mišljenju, baš u tome treba tražiti razlog zašto se poštuje besa povodom građansko-pravnih odnosa.

Albanac je znao da će za svoju datu besu odgovarati pred sudom staraca ili pred silom svoga kreditora. Pred sudom staraca izvođenje dokaza ne vrši se nikakvim pismenim ispravama; osnovna dokazna sredstva su svedoci i zakletva, ali u krajnoj instanci i svedoci su podložni zakletvi, jer po jednom principu albanskog običajnog prava, koji se podudara sa načelom modernog sudskog postupka, ko šta tvrdi ima i da dokaže. Ako svedok položi zakletvu to se smatra potpuno dokazanim, jer zakletva predstavlja kraljicu dokaza — regina prebacionis u Albanaca se kaže: „zakuni se i iziđi slobodno i ori” (Ban be e dil. libro lirisht) — misli se: sa ukradenim volovima. Od dužnika se traži zakletva sa nekoliko pomagača (sazakletvenika) u zavisnosti od vrednosti predmeta u sporu. U postupak suda staraca i u dokazna sredstva nećemo dublje ulaziti, jer to ne spada u okvir našeg rada. Jedno je sigurno: dužnik neće moći lako da se oslobodi obaveze ukoliko je stvarno dužan.

Davalac bese, odnosno dužnik, podložan je dvostrukom strahu: s jedne strane kao sujeveran čovek plaši se zakletve, ali i kad se nije plašio nije mogao da nađe ljude koji će se za njega krivo kleti. „Narod se na Kosovu ne kune tako često, niti mu zakletva stoji na vrh jezika da je uz reč upotrebljava”³⁷ i, s druge strane, plašio se represalija koje bi preduzeo oštećeni ili članovi njegove porodice.

S vremenom, iz gore navedenih razloga, formirala su se običajna pravila da čovek mora održati datu reč, i tako besa prelazi iz etičkog u pravni pojam. Kada su ti razlozi prestali, ona je prestala biti pravna ustanova, ali je do dan-danas ostala u svesti ljudi da tako treba postupati, i ponovo se vraća u etičku kategoriju.³⁸ Međutim, besa (savesnost, dobra vera) u građansko-pravnim odnosima nije specifična samo za Albance, iako je kod njih nešto više potencirana. Dobra vera, odnosno savesnost u građansko-pravnim odnosima je poznata skoro svim nerazvijenim sredinama, autarhičnim društvima. Ovo je zbog toga što je u ovim sredinama moralna osuda mnogo efikasnija. Dovoljno je uporediti današnju savesnost na selu, gde se pismena forma ugovora retko koristi, i u gradu, gde se ništa značajno ne ugovara bez pismene forme.

³⁵ R. Vraniqi — S. Pupovci, *Këshillat e pajtimit në Kosovë e Metohi*, Përparimi, nr. 5, Prishtinë 1968, str. 548.

³⁶ *Isto*, str. 568.

³⁷ B. Nušić *op. cit.*, str. 86.

³⁸ S. Pupovci, *Građanskopravni odnosi u ZLD*, str. 223, 224.

I „fides”, odnosno „bona fides” prodrla je u „ius civile”, odnosno u građansko pravo Rimljana preko „ius gentium-a” (provincijskog prava),³⁹ koje je bilo manje razvijeno u odnosu na „ius civile”. To zbog toga što je jedan deo peregrina živeo u rodovsko-plemenskoj organizaciji. Međutim, ono što čini besu specifičnijom kod Albanaca, jeste besa u krivičnopravnoj sferi.

III. BESA U KRIVIČNOM PRAVU — KRVNOJ OSVETI

Mada u običajnom pravu ne postoji striktna podela na građansko i krivično pravo, jer svaki građanskopravni odnos može za čas da se pretvori u krivičnopravni i obratno, ipak savremena nauka pravi takvu podelu. Sakupljena građa običajnog prava se sistematizuje na krivično, građansko, statusno pravo itd.

Institucija bese je upravo najznačajnija i najspecifičnija za Albance u krivičnopravnoj oblasti, a posebno u domenu krvne osvete. Baš u ovoj oblasti besa je najviše privlačila pažnju istraživača. Od svih objavljenih radova o njoj, najviše je onih koji se odnose na krvnu osvetu. Čak su strani pisci besu identifikovali sa primirjem među zavađenim stranama.

Kao što je pomenuto, besa u krvnoj osveti je nastala zbog ekonomske nužde. Zavađeni pojedinci, odnosno grupe, pretnjom krvne osvete nisu smeli da se slobodno kreću. Njima je bilo neophodno primirje kako bi vršili neophodni minimum poljoprivrednih poslova i obezbedili zalihe za naredni period. Besa je u ovom smislu imala napredni karakter, jer ne samo što je ublažila surovi zakon osvete, nego je i pozitivno uticala na ekonomiku. Radi ilustracije navešćemo nekoliko podataka o današnjem stanju. U krvnoj zavadi su 604 porodice sa ukupno 5647 članova; od tih 132 porodice sa 1255 članova uživaju besu. Ostali se nalaze u tzv. kućnom pritvoru, ili se kreću bez bese. Pomenute porodice poseduju ukupno 2930 hektara obradivog zemljišta, od kojeg je više od polovine ostalo neobrađeno.⁴⁰ Ovi podaci su iz 1967. godine. Međutim, sigurno je da je ovaj broj sada mnogo veći, jer je i broj krvnih delikata stalno rastao. Iz ovih podataka se može videti kakva je bila uloga bese u privrednom životu Albanaca. A i danas nije bez značaja kad se imaju u vidu ti podaci.

Besa u krvnoj osveti je tesno povezana sa još nekoliko institucija, koji su vrlo slični njoj i u širem smislu se smatraju besom. Ove institucije mogli bismo nazvati institucijama bese, i o njima će dalje biti reči.

U knjizi „Kanuni i Lekë Dukagjinit”, Đečov je pisao o besi svega u nekoliko paragrafa (854-885). On je propustio da zabeleži neke vrlo važne momente, a regulisao je odnosno zabeležio čitav niz beznačajnih sitnica; zatim, on nije uspeo da sistematizuje materiju koja se odnosi na besu. Tako susrećemo neke paragrafe koji govore o besi, a koji su razbacani po čitavoj knjizi. Ti paragrafi su: o nanetom zlu tuđem gostu, o posrednicima bese, o jemcima, o krvnoj osveti, o krvi i umiru itd.

³⁹ D. Stojčević, *op. cit.*, str. 178.

⁴⁰ R. Vraniqi — S. Pupovci, *op. cit.*, str. 571. Vid. i kod: R. Halili, *Vrasjet për ahmarrje, Përparimi*, nr. 5, 1969, str. 390.

Što se tiče bese u krivičnim odnosima, Đečov je definiše na sledeći način: „Besa je vreme slobode i sigurnosti koje daje porodica ubijenog krvniku i njegovim ukućanima ne goneći ih za krv za oročeno vreme”.⁴¹ Po našem mišljenju, treba ispraviti ovu definiciju. Besa je data reč krvniku (ubici) i njegovim najbližim srodnicima od strane srodnika ubijenog, odnosno oštećenog, da neće biti izvršena osveta za tačno određene vreme — to je, u stvari, primirje.

I. Dužnost je tražiti i dati besu

„Poslati ljude za besu je dužnost, davati besu je viteštvo i čast”.⁴² Svako ko duguje krv dužan je da traži besu. Ako ne dobije besu, mora se kriti. Ma koliko bio slab njegov protivnik, on ne sme da se kreće slobodno ako nema besu. Sakriti se od krvnog neprijatelja nije sramota, nego je dužnost, naprotiv, sramota je kretati se bez bese ili ne tražiti besu uopšte. „Krvnik treba da se kreće noću i tu gde ga zatekne dan mora se sakriti”.⁴³

Kod Albanaca je na snazi shvatanje: ako krvnikova porodica ne traži besu, znači da ona time omalovažava porodicu ubijenog; u tom slučaju oni se osećaju poniženim što se niko od njih ne plaši, i oni će učiniti sve da dokažu da nisu kukavice — osvetiće svoga. Mi smo imali prilike da razgovaramo sa onima kojima neko duguje krv, pa smo čuli da im je vrlo teško kad vide krvnike kako se kreću bez bese. Neki kažu da će izvršiti osvetu samo zbog toga što se njihov krvnik ne krije od njih niti, pak traži besu. „Kad bi moj krvnik tražio od mene besu, nikad se ne bi odlučio da izvršim osvetu, ne bi ostavljao ženu i decu, a ja da idem u zatvor. Na to se još nisam odlučio, ali izgleda da ću morati, jer nemam obraza da iziđem na ulicu”.⁴⁴ Ovakve i slične reči mogu se češće čuti.

Ako krvnik i njegova svojta traže besu, kriju se kad je nemaju, jednom rečju oni poštuju svoga protivnika, tada protivna strana nađe moralno zadovoljstvo u tome što se oni cene kao junaci, kao sposobni da osvete svoga. U ovakvim slučajevima lakše dođe do pomirenja. Radi ilustracije iznećemo jedno narodno predanje:

Jedan čovek je jednom dugovao krv nekom Mulji. Nikad nije smeo da izlazi van, jer je njegov neprijatelj — Mulja, bio vrlo snažan. Mulja, videći da ovaj neće da izlazi, odluči da ga ubije u njegovoj kući. Mulja se popeo na tavan kuće svoga krvnika, pa je čekao da ga ubije čim izadje na vrata, inače sam nije smeo da izadje na dvorište. Ujutro, kad je svanulo, petao je pevao po dvorištu. Domaćin je otvorio prozor i rekao: „Pevaj petle, kokošiji sine, blago tebi što ne duguješ krv Mulji, inače ne bi smeo da zapališ ni lulu.” Mulja je čuo sve, sišao dole, ušao unutra i zapitao svoga krvnika: — Zar se toliko mene plašiš? — Dosta, bogami—reče dužnik krvi — ni lulu ne smem da zapalim, jer ti dugujem krv! Kad je Mulja čuo ove reči, rekao mu je: —Pruži ruku, opraštam ti krv!⁴⁵

⁴¹ Sh. Gječov, *KLD*, (str. 83) § 854.

⁴² *Isto*, § 885.

⁴³ *Isto*, § 849.

⁴⁴ Intervjuisani nas je zamolio da ne iznesemo njegove podatke.

⁴⁵ Anton Çetta, *Tregime popullore*, I, Drenicë, bleni i parë, Prishtinë 1963., str. 283, 284. Ovo predanje je vrlo rasprostranjeno u narodu — kod seljaka. Imali smo prilike da ga čujemo više puta na terenu.

Krvnik, iako je dobio besu, ustručava se da se pojavljuje tamo gde su oni kojima duguje krv.⁴⁶ Međutim, iako se pojavljuje pred njima, on ne nosi oružje, jer bi time uvredio one čiju besu uživa, — to bi značio da on ne veruje u njihovu besu.⁴⁷

Ako dobije besu u roku od dvadeset četiri sata, odnosno dok još nije sahranjen ubijeni, krvnik sa svojim ukućanima treba da ide na pogreb. „Krvnik i odrasli muškarcu njegove porodice ići će na saučešće za smrt, . . . na pogreb svoje žrtve i vratit će se na ručak kod porodice ubijenog, ako je ova dala besu. Ova besa traje dvadeset četiri sata.”⁴⁸ Ovakvih slučajeva, da krvnik učestvuje na pogrebu svoje žrtve, ima vrlo malo; u prošlosti je bilo više ovakvih slučajeva. Na Kosovu je poznato nekoliko slučajeva ovakve vrste. U Donjem Kopiliću (otprilike u prvoj deceniji XX veka), porodica Redž Huseinija ubila je Sull Salihiu 35-godišnjeg sina Jetiša. Porodica ubijenog, na traženje Sulja Salihia (oca pokojnog), dala je besu i dozvolu da učestvuju na pogrebu svoga sina. Oni su zaista učestvovali na pogrebu i navratili na ručak, ali su bili bez oružja. Ovakav se slučaj dogodio i u selu Obrance (Podujevo).⁵⁰

2. Postupak oko davanje bese

Krvnik ili njegovi bliži srodnici čim izvrše ubistvo, dužni su da pošalju ljude da traže besu od porodice ubijenoga. Porodica ubijenoga je dužna da primi ljude za besu, koje pošalje porodica ubice, sa najvećim poštovanjem. „Pravila čovečnosti zahtevaju da se niko ne prezire u kući ubijenog, iako je jadna i ožalošćena”.⁵¹ (Misli se na ljude koji su po nalogu ubice došli da traže besu).

Prva dvadeset četiri sata, odnosno dok se ne sahrani ubijeni, besu daje samoinicijativno porodica ubijenog, mada se danas ovakvo davanje bese ne primenjuje, ali nije isključena mogućnost da se nešto tako uradi.

„Posle sahranjivanja ubijenog, selo ima pravo, prema običaju, da izdejsvuje besu za krvnika i njegove ukućane. Seoska besa traje 30 dana”.⁵² „Ako porodica ubijenog ne daje besu selu, krvnik sa ukućanima i odeljenim rođacima ostaće zatvoren”.⁵³ „Niko drugi ne može da izdejsvuje besu za krvnika, a porodica ubijenoga ne može dati nikome drugom besu dok ne udovolji zahtevu svoga sela”.⁵⁴ „Čim udovolji (sa besom) svoje selo, porodica ubijenog tada otvara put svim prijateljima da traže besu za krvnika”.⁵⁵

⁴⁶ A. Jovičević, *Malesija*, str. 102.

⁴⁷ A. Jovičević, *Plavsko-gusinska oblast*, str. 522.

⁴⁸ Sh. Gječov, *KLD*, § 586.

⁴⁹ A. Četta, *op.*, *cit.*, str. 281, 282.

⁵⁰ Po saopštenju *Halil Fane*, star 72 godine, nepismen, zemljoradnik, iz Orlovića (Priština), ranije je živeo u Letancu (Podujevo). U međuvremenu, dok smo radili na ovu temu (u leto 1969), dogodilo se sličan slučaj u selu Dumnici (Vučitrn). Otac dvostrukog (umišljajnog) ubice učestvovao je na pogrebu žrtava svoga sina. Međutim, kod nehatnih ubistava, a naročito saobraćajnih nesreća, ima više ovakvih slučajeva — učestvovanja u sprovodu od strane krivca i njegove rodbine. (Krivac ređe može da učestvuje, jer se obično u to vreme nalazi u zatvoru).

⁵¹ Sh. Gječov, *KLD*, § 868.

⁵² *Isto*, § § 858, 859.

⁵³ *Isto*, § 860.

⁵⁴ *Isto*, § 801.

⁵⁵ *Isto*, § 862.

Po pravilu, besu u ime svoje porodice i bližih srodnika daje domaćin porodice ubijenog. Međutim, moguće je da besu daje i neko od odraslih muškaraca te porodice, a izuzetno mogu i žene. Obično se besa daje u prisustvu svih muškaraca te porodice, ili se oni moraju obavestiti što je moguće pre. Ovo se čini zbog toga da neko od neobaveštenih muškaraca ne izvrši osvetu;⁵⁶ u tom slučaju cela porodica odgovara za ubistvo na besu. Onaj koji daje besu (a to je najčešće domaćin), mora da zna stanje svoje porodice — treba da zna da li ima poslušne muškarce, jer cela porodica odgovara za delo jednog od njih. Niko ne može da se izvuče, braneci se da nije znao da je njegova porodica dala besu, ili da je dotični muškarac koji je izvršio osvetu, neposlušan. Za ubistvo na besu odgovara cela porodica, iako je ubistvo izvršilo neuračunljivo lice, jer onaj koji je dao besu, morao je znati da ima takvih u porodici, pa zato nije smeo dati besu. Kad se ne bi ovako postupilo, onda bi verovatno došlo do izigravanja bese.

3. Posrednici bese (bestarët)

Ljudi koji se šalju da izdejstvuju, odnosno uzmu besu, zovu se „bestar“, to su posrednici bese. „Posrednici bese su oni koji ulaze kod roditelja i rođaka ubijenog, kako bi izdejstvovali besu za krvnika i njegovu porodicu; oni su zaštitnici krvnika i njegove porodice, kako im se ne bi dogodilo nešto u vremenu trajanja bese”.⁵⁷ Posrednik bese jamči krvniku da se slobodno kreće za tačno utvrđeno vreme. Ukoliko bi se desilo da porodica ubijenog ubije krvnika na besu, onda bi „padali u krv” sa posrednicima bese, a ovi bi padali u krv sa onim kome su preneli besu, sa ranijim krvnikom. Posrednici bese su dužni da peru svoj obraz, u ovom slučaju da osvete branjenika. „Muškarcu se oduzima čast . . . pokvariti mu posredovanje i besu”.⁵⁸

Ukoliko posrednik bese ne povрати svoju čast, u ovom slučaju, ako ne osveti lice koje je ubijeno na besu, onda on pada u krv sa njegovim srodnicima i moraće da plati (glavom ili novcem). Kad se neko ubije na besu, kaže se da je izvršeno verolomstvo prema ubijenom i prema posredniku bese („janë prerë në besë”).

Broj posrednika bese nije utvrđen, najčešće su dva do tri, mada može biti samo jedan. Što je veći broj posrednika, toliko je veća garancija da neće biti kršenja bese.

Posrednici bese nikad ne primaju nikakvu naknadu, za razliku od plećnara, koji primaju naknadu za izgubljene dane. „Jemac i posrednik bese ne prihvata se ovog posla za novac”.⁵⁹ Posrednik bese uvek prima na sebe rizik da pada u krv. Plećnar može biti svako, samo ako ispunjava uslove — a to su: biti mudar i poznavalac običajnog prava; posrednik bese treba da ispunjava i specifične uslove, treba da bude u dobrim odnosima sa porodicom ubijenog, jer mu neće uspeti izdejstvovanje bese.

⁵⁶ Ahmet Maloku, *Zoti i shtëpisë në Shalë të Bajgorës*, Rilindja, 3. VII 1968 (nr. 3326).

⁵⁷ Sh. Gjeçov, *KLD*, § 851.

⁵⁸ *Isto*, § 601.

⁵⁹ *Isto*, § 852.

Na Kosovu je poznat jedan poseban oblik bese, tj. neka vrsta garancije (u KLD od Đečova nema ništa navedenog o ovome). To je slučaj kad porodica ubijenog ni po koju cenu ne daje besu svojim krvnicima, a ovi ostaju duže vremena u tzv. kućnom pritvoru. U tom slučaju besu (odnosno neku vrstu garancije) daje bez pristanka porodice ubijenog sam posrednik bese (tj. treće lice), samo što on obaveštava porodicu ubijenog da je oslobodio krvnike, tj. dao besu za određeno vreme. Ukoliko dođe do osvete na ovakvu vrstu bese, onda posrednik, tj. lice koje je dalo ovakvu garanciju bez pristanka porodice ubijenog, pada u krv sa onima koji su ubijeni na ovu besu. Njima mora platiti (glavom ili novcem) krv, dok sa porodicom ubijenog (sada osvetnikova porodica, tj. porodica bez čijeg je pristanka davana besa), nastaje zamršena situacija. O ovome su mišljenja podeljena. Neki smatraju da posrednik bese nema pravo da traži krv, jer je on dao besu na svoje ime i bez pristanka porodice ubijenog; međutim, drugi misle da ima pravo da traži krv od njih.

Ovakve se bese od strane trećih lica daju retko, ali je interesantno da se ne pami da je neko ubijen na ovakvu besu. Razlog za to treba tražiti, po našem mišljenju, u tome što postoje prisni odnosi između davaoca bese i porodice ubijenog, i da ovakvim besama prethodi tajni sporazum između njih. To čine samo zato da što više šikaniraju krvnikovu porodicu, kako bi je prinudili da se iseli otuda ili kako bi prihvatila nepovoljne uslove prilikom pomirenja. I drugo, što porodica ubijenog ne želi da proširuje „front” i sa drugim porodicama, u ovom slučaju sa porodicom posrednika bese, tj. sa davaocem bese bez njihovog pristanka, jer je najveće zlo kad se jedna porodica nalazi u neprijateljstvu sa dve ili više porodica odjednom.

4. Za koje slučajeve i za koja lica se traži besa

Besa se ne traži samo prilikom ubistva, odnosno prilikom dugovanja krvi, ona se traži i za pokušaj ubistva, za laku i tešku telesnu povredu i za najteže oblike uvrede časti. Tako, na primer, za preljubu ili silovanje. Ako neko siluje ženu i kasnije se sazna ko je to bio, on je u mnogo većoj opasnosti za život, negoli da je ubio više ljudi. On ne sme slobodno da se kreće bez bese. Za ovakva dela faktično je vrlo teško doći do pomirenja ili davanja bese, ali u principu svako delo mora da iziđe pred sud staraca. Traženje, odnosno davanje, bese predstavlja preliminarnu fazu postupka izmičenja, pa je zato moguće da i ovakvi zlikovci traže, odnosno dobijaju, besu.

Bliži rođaci ubice moraju da traže besu, iako je ubica osuđen od strane države (suda), pa makar je i na smrt osuđen. Moraju da traže besu, jer porodica ubijenog po običajima ostaje dužna da osveti svoga, iako „osvetu” za nju izvršava država. Besa se traži i za dela učinjena u nužnoj odbrani i u odbrani svoje imovine. „Pokušao neko ili te udario, a ti ga ubio, padaš u krv”.⁶¹ Ili „ako je neko došao da mi zapali kuću, kolibu ili zgradu, ja ga

⁶⁰ I. Elezi, *Mbrojtja juridike penale e jetës se njeriut në Republikën popullore të Shqipërisë*, Tiranë 1962, str. 26.

⁶¹ Sh. Gječov KLD d 914.

dočeka i ubio, dugujem mu krv".⁶² Dešavalo se katkada da se besa tražila i za dela učinjena u vršenju službene dužnosti. Navešćemo ovaj primer:

„Kad je jedanput Mahmut-paša Bušatlija, skadarski vezir, putovao kroz Mirdite, požali mu se neko da mu je ukraden konj. Vezir pozove barjaktare i naredi im da odmah pronadju konja i lupeža; i kad ih pronadoše, vezir naredi, da lupeža ubije isti njegov brat i da on glavom donese bratsku glavu pred vezira. Ovaj je to i učinio, jer bi inače sam glavom platilo: a vezir nije hteo kome drugome narediti, da ovo ubistvo učini, jer bi time „pao na krv“, znači da bi ga svojta ubijenog, bez obzira na to što ga je ubio po vezirovom naredjenju, smatrala za krvnika i od njega krv tražila”⁶³.

Ovakvi slučajevi su se dešavali u prošlosti zbog toga što Albanci nikad nisu imali poverenja u tuđinsku vlast i stalno su pružali otpor. Međutim, danas su ovakvi slučajevi (traženje bese za dela učinjena u vršenju službene dužnosti) sasvim retki. Traženje bese za ova dela je ne samo protivno našem pravnom i uopšte društveno-političkom sistemu, nego ih i sredina ne odobrava, naprotiv: osuđuje ih.

Besa mora da se traži i u slučaju ako je Albanac nekome dugovao krv, a njegov krvni neprijatelj je pokušao da ga ubije, ali ga je samo ranio; on ponovo mora da traži besu. „Ako mi neko ubije brata, a ja pokušavam da ubijem krvnika ili nekog iz njegove porodice i tom prilikom ranim jednog; ponovo pokušavam da ga ubijem i ponovo ranim istog i to sve redom do 20 puta, ali poslednji put uspevam i ubijem jednog, sve rane će se presuditi i platiti, ali ubijeni se prebija sa ubijenim. Ukoliko ubijem onoga koga sam ranije ranjavao do 20 puta, sve rane se gase, a ubijeni se prebija krv za krv sa ubijenim”⁶⁴.

Isto tako, po običajnom pravu, krivično je odgovoran (a čim je krivično odgovoran on mora da traži besu) i onaj izvršilac koji je prilikom izvršenja krivičnog dela bio neuračunljiv odnosno nevin. Krvnoj osveti podleže bez obzira na to da li je učinilac shvatio značaj i mogao predvideti posledice svoga dela i bez obzira na to da li je delo hteo kao takvo.

Interesantne su odredbe krivičnog prava o saučesništvu, a naročito o pomagaču. Pomagač ili najamljeni ubica (argat), ne pada u krv. On otvoreno priznaje da je izvršio ubistvo po nalogu toga i toga i pokazuje oružje ili čaure, koje mu je dao nalogodavac za ubistvo. Da bi nam ovo bilo što jasnije, citiraćemo nekoliko paragrafa iz Đečovljeve zbirke: „Unutar svoga barjaka niko ne može organizovati društvo da bi nekome postavio zasedu, a ako iziđu i ubiju nekoga iz svoga barjaka, svi padaju u krv” (§ 824 ili § 825: „Van svoga barjaka, ako neko postavlja zasedu da ubije nekog iz drugog barjaka, vođa pada u krv, a ne pomagači. Onaj ko vodi prima na sebe krv.” Zatim § 832: „Ako neko postavi nekome zasedu sa drugovima i prijateljima i ako mu ovaj nije dugovao krv ni ranu, a ovaj ga ubije, vođa sa svim pomagačima pada u krv”.

Besa se, po pravilu, daje za sve muške glave. Za žene se nikada ne traži besa. „Sa ženama krvnikove porodice, porodica ubijenog nema posla, jer

⁶² Sh. Gječov, *KLD* § 911.

⁶³ A. Jovičević, *Plavsko-gusinska oblast* str. 519.

⁶⁴ Sh. Gječov, *KLD* § § 904, 905.

žena i sveštenik ne padaju u krv". (Sh. Gječov, KLD, § 897). Ne traži se besa i u slučaju kad ona sama izvrši ubistvo, u tom slučaju u krv padaju njeni roditelji — oni moraju da traže besu. „Ako žena ubije muža, njeni roditelji padaju u krv. — Dogodilo se da su njeni roditelji sekli svoju kćer parče po parče što je učinila takav zločin" (Sh. Gječov, KLD, § 964).⁶⁵

Po slovu običaja muška deca, iako se nalaze u kolevci, moraju se kriti od krvnog neprijatelja, jer ako ih neprijatelj ubije osveta je pravovaljana. Međutim, retki su slučajevi da se izvrši takav zločin nad malom decom i iznemoglim starcima. Taj, koji bi izvršio osvetu nad detetom ili iznemoglim starcem, u očima ljudi važio bi za slabića i bezobzirnog ubicu. Njemu niko neće reći: „Svaka mu čast, osvetio je svoga dostojno", nego naprotiv: „Sram ga bilo — ubio je nedužno dete ili iznemoglog starca". Danas su češći slučajevi ubistva iz zasede, iza leđa, na svirep i podmukao način, ali vrlo malo ima slučajeva osvete nad decom; tako da danas, iako neke porodice ne uživaju besu, odrasli muškarci ostaju u kućnom pritvoru, dok se mala deca (muška i ženska) kreću slobodno.⁶⁶

I sveštenici sve tri konfesije su privilegovani. Sveštenik ne pada u krv, i kad bi sam izvršio ubistvo, za njega plaća njegova rodbina. Međutim, hodže ne uživaju svuda ovu privilegiju. Na primer, na Kosovu (užem) hodža mora da traži besu, a ako je nema ostat će u kućnom pritvoru.⁶⁷

5. Gubitak prava na traženje bese

Onaj koji dobijenu besu zloupotrebi, gubi pravo da je ponovo traži. Zloupotreba se sastoji u ovome: ako se neko hvali kako se slobodno kreće bez obzira na to što duguje krv,⁶⁸ zatim ako porodica ubijenog ne daje besu jednom samo zato da bi iskušala da li će ovaj ostati zatvoren kod kuće ili ne, a ovaj šeta odnosno izlazi bez bese. Krvnik i njegovi ukućani gube pravo na traženje bese, iako ne prihvataju uslove koje postavlja povređeni prilikom izmirenja. Takav uslov, recimo, može biti da plati određenu sumu novca ili da se iseli iz toga mesta itd.

6. Rok bese

Vreme slobode i sigurnosti, odnosno vreme trajanja bese, unapred je utvrđeno. Ono se obično daje za dve do četiri nedelje, ali nije isključeno da traje duže ili kraće. Ima slučajeva da se besa daje do šest meseci.⁶⁹

Početak i prestanak bese se precizno utvrđuje. Najčešće se poklapa sa izlaskom ili zalaskom sunca toga i toga dana. Iako, u principu, krvna osveta

⁶⁵ R. Halili, *op. cit.*, str. 384, 385.

⁶⁶ *Isto*, str. 383, 384.

⁶⁷ R. Halili, *op. cit.*, str. 398. Up: Kadri Halimi, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Përparimi, 1955, nr. 7—8, str. 548.

⁶⁸ I. Jelić, *op. cit.*, str. 96.

⁶⁹ U posljednje vreme praktikuje se i jedan nov način određivanja roka bese, a to je rok do suđenja, odnosno glavnog pretresa. Saznali smo za tri ovakva slučaja u toku 1969. godine.

nikad ne zastareva, ano može da se izvrši i posle pedeset i više godina, ali besa ne može da traje toliko dugo: čim prođe šest meseci ili, eventualno, godinu dana, tada imamo posla sa nekom drugom institucijom, sa nekim modalitetom bese. Besa se produžava i, mislim, da je sasvim proizvoljno rezonovao Jelić kad kaže: „Mir se može produžiti, ali u jednoj godini, po pravilu, može se dobiti dva do tri puta”.⁷⁰ Naprotiv, besa se ne sme prekinuti, — bilo je slučajeva da je jedna porodica stalno tražila besu i dobila za sedam do deset i više godina.

7. Modaliteti bese

Kod Albanaca susrećemo neke institucije krivičnog prava koji su slični besi. Po našem mišljenju, to su modifikovani oblici bese — modifikovani sa uslovom.

7.1. *Ličenje (leçitja)*. Odricanje od krvnika i njegovih ukućana, odnosno ličenje ili otuđivanje, traži se od krvnikovog srodnika ako hoće da se oslobodi od osvete; traži se da bojkotira, odnosno da liči, krvnika i krvnikove ukućane. Oni ne smeju imati nikakve dodire sa krvnikovom porodicom. Ovo ličenje se vrši sa jemcima, koji jemče da se odricano lice, odnosno odricana porodica, neće udružiti ni u veselju ni u smrti, ni u dobru ni u zlu sa krvnikovom porodicom, i izjavljuju da će oni ostati po strani ako neko bude ubijen od strane krvnikovih ukućana ili sam krvnik. U tom slučaju oni dobijaju garanciju da ih neće niko dirati. On neće više tražiti besu. Po našem mišljenju, to je besa sa raskidnim uslovom. Uslov je da se odricana porodica drži daleko od krvnikove porodice; ako se one druže, onda nastupa raskidni uslov i prestaje garancija, — ona nije ništa drugo nego besa sa raskidnim uslovom. Ovu garanciju ne mogu dobiti dok ne prođe dvadeset četiri sata od ubistva, jer se to smatra „danom krvi”. Ovoga dana mogu platiti glavom bliži (u kojoj meri bliži nije tačno predviđeno, ponekad se dešavalo da to budu i vrlo daleki) krvni srodnici, iako su odeljeni od krvnika. „Kasniji običaj obuhvatio je (u krvnoj osveti — H. I.) sve muškarce do dece u kolevci krvnikove porodice, bliže rođake i nećake i ako su odeljeni, za dvadeset četiri sata od trenutka krvi, a posle dvadeset četiri sata porodica ubijenog predložiće (otvoriće) jemce” (Sh. Gjeçov, KLD, § 900).

Ukoliko se izvrši osveta nad oslobođenom, odnosno odricanom porodicom, imaće sve pravne posledice kao kod ubistva na besu. Lice koje ubije (i njegovi srodnici) pada u krv sa srodnicima ubijenog (ranije oslobođenog), i sa jemcima. Ukoliko je odricana porodica prekršila dogovor, tako, na primer, otišla sa krvnikom i njegovom porodicom ili im je pomagala u nečemu, tada se jemci izvuku i nastaje pređašnje stanje, kao da nije bilo odricanja: nastupa raskidni uslov i besa prestaje.

Međutim, ovakva ličenja se vrlo retko događaju, jer se smatralo velikom sramotom odricati se od krvnog srodnika u ovim teškim trenucima. Pogotovu ako se smatra da je krvnik bio u pravu, nikad nije došlo do odricanja. U

⁷⁰ I Jelić, *op. cit.*, str. 96.

ovakvim slučajevima se češće čuju i ovakvi i slični izgovori: „Istrebićemo se i do petla i nećemo se odricati našeg”. Do odricanja je naročito dolazilo ako je ubica ubio pokojnog koji je bio ispravan ili, ako je ubica rđav i nemoralan čovek. Bilo je i obrnutih slučajeva da — porodica ubijenoga nije tražila krv od porodice krvnika, jer je njihov pokojni muškarac bio rđav i nemoralan čovek i nije bio ispravan.

Ima slučajeva obrnutih od onih kod ličenja, u kojima se rođaci solidarizuju i mešaju u stvar iako ih neprijatelj ne traži. Ta solidarnost se manifestuje različito: tako, na primer, pomažu u izdržavanju krvnikove porodice, kriju krvnika, prate ga stalno itd. „U Velikoj Malesiji, svi oni koji nose crno, u znak žalosti, padaju u krv ili se traže za krv, — ovaj običaj je i u Dukađinu, Šalju, Šošu itd”.⁷¹ Po našem mišljenju, oni koji nose crno, solidarišu se sa porodicom ubijenog i oni traže krv, a ne traže se za krv. Verovatno gore citirani pasus sadrži štamparsku ili redaktorsku grešku, — umesto reči: „... padaju u krv ili traže za krv ...”, treba da glasi ovako: „... padaju u krv ili traže krv ...”

7. 2. *Napuštanje zavičajnog mesta, mesta stalnog boravka (lëshuemja e vatanit)*. Događalo se (a to se još i danas dešava) da porodica ubijenog ne daje besu. U tom slučaju, s namerom da spase glavu, porodica ubice predlaže uslove, vrlo nepovoljne za sebe, ili to može činiti i porodica ubijenog. Jedan takav uslov može biti da krvnikova porodica napusti mesto stalnog boravka, da se članovi te porodice nikad više ne vide na tom terenu pod uslovom da budu oslobođeni od gonjenja za krv. Pre napuštanja zavičajnog mesta, od porodice ubijenog se traže jemci, koji će jemčiti da ih porodica ubijenoga neće više goniti, samo pod uslovom da se oni više ne vide na tačno određenom reonu. Po našem mišljenju, i ovde je uslov da se krvnik i njegovi ukućani ne vide više u određenom ataru. Ukoliko se takav uslov ne ispuni, tj. ako krvnik ili njegovi ukućani navrate na napušteno mesto (dovoljno je samo prolaziti preko ovog terena), tada nastupa raskidni uslov, jemci se povuku i besa prestaje.

Do ovakvih slučajeva obično dolazi ako su porodice ubice i ubijenog susedi: one ne mogu da se viđaju svakog dana, pa zato nađu ovakva rešenja.

Dogodi li se da neko iz srodstva ubijenog ubije nekog ukućanina krvnika, koji je napuštao svoje zavičajno mesto, i ako se isti pridržavao sporazuma, te se nikada nije našao na tom terenu. U tom slučaju on (porodica ubijenog) gazi besu i pada u krv sa jemcima i sa iseljenim (sa svojim ranijim krvnikom). Sankcije su slične kao i kod kršenja bese.

Iznećemo jedan slučaj koji nam je lično poznat:

U s. K. 1959. godine M.B. ubio je R.N. sina I.M.B. je osuđen na 12 godina strogog zatvora. On nije ostavio nijednog sina kod kuće. Rodjaci M.B., koji su bili odeljeni od njega, tražili su besu od R. N., ali on ni po koju cenu nije pristao da daje besu. Duže vremena su oni ostali u kućnom pritvoru i na kraju su se sporazumeli, preko izaslanika, da rodjaci M.B. napuste svoje zavičajno mesto, tako da se oni ne vide više na tom terenu, a R.N. će njih osloboditi — sve dok se M.B. ne vrati iz zatvora. A posle njegovog povratka — zavisice sve

⁷¹ Sh. Gječov., *KLD*, str. 86 (pod fusnotom 3)

od njihovog držanja prema krvniku; jednom rečju R.N. je od njih tražio da oni i posle toga liče M. B., ako žele biti oslobođeni.

Rodjaci M.B. su napustili svoje zavičajno mesto i iselili se u Prištinu. Kao jemac na strani R.N., da ih neće više goniti, bio je I.I.

Neko vreme su se rodjaci M.B. pridržavali sporazuma, ali posle tri do četiri godine počeli su da navraćaju na svoju bivšu zavičajnu teritoriju, jer na žalost nisu uspjeli da prodaju imanje. Što se više približavalo vreme da izadje iz zatvora M.B., oni su sve češće išli na svoje imanje. Jednom su dali imanje na zakup, a poslednjih godina su ga obradivali sami. Tako je u oktobru 1968. godine jedan sin R.N., brat pok. I., uzeo pušku i ubio I.B., nećaka krvnika M.B., koji se zatekao na svojem imanju, odnosno na svom zavičajnom mestu, upravo gde je, dogovorom, bilo zabranjeno prići.

U ovome slučaju R.N. je pogrešio (po običajnom pravu) što nji blagovremeno obavestio jemca I.I. da rodjaci M.B. nisu poštovali postavljene uslove, kako bi se jemac izvukao na vreme. Jemac se sada našao uvredjen, jer je prema njemu izvršeno verolomstvo od strane R.N. što nije obavešten na vreme. Međutim, M.B. i njegovi rodjaci, ne mogu se pozivati da su ubijeni na besu, pošto se nisu pridržavali uslova. Samim tim što su išli na svoje imanje oni su prekršili dogovor, za njih je prestala besa.

7. 3. *Umir*. Svaka zavada ne dovodi do ubistva, a svako ubistvo se ne završava osvetom, jer bi to dovelo do beskonačnog ubijanja i do istrebljenja. Ma koliko ubistava da je bilo sa jedne i sa druge strane, na kraju uvek mora doći do poravnanja pred plećnijom, sudom staraca. Umir predstavlja stanje mira i bezbednosti između zavađenih strana (o umiru ćemo samo uzgredno dati neka objašnjenja koja su u vezi sa besom). Do pomirenja zavađenih strana može doći prebijanjem ubijenih sa ubijenim, kompenzacijom u novcu ili naturi ili prostim opraštanjem krvi.

Prilikom umira, bez obzira na to na koji je način došlo do pomirenja, svakoj strani se traže jemci. Razlikujemo jemce krvi (dorëzanët e gjakut) i jemce krvnine (doërzanët e të hollave të gjakut). Prve izabere porodica ubice, odnosno dužnika krvi, dok druge izabere porodica ubijenog. Obično se izaberu po dva sa svake strane, međutim, postoji mogućnost da se izabere i više njih. Niko se ne prihvata jemstva uz naknadu.

Jemci za krv jemče da porodica ubijenog, odnosno oštećenog, neće nikada preduzeti ništa radi osвете, da će održati reč i poštovati mir, dok jemci krvnine jemče da će strana, koja je osuđivana da plati krv, platiti utvrđeni iznos na vreme. „Krvnina predaće se porodici ubijenog preko jemca, a nikako neposredno od krvnika” (Sh. Gjeçov, KLD, § 981). Ukoliko osuđivana strana ne plati, onda će to učiniti jemci, a oni će posle rasčistiti s dužnikom (u narodu se češće čuje ove pravne izreke: „jemac rukodavac” (dorëzanë, dorëdhanë) i „ako nemaš dug, prihvati se jemstva”. Jemci koji su jednom „ušli u igru” ne mogu se više izvući, jer jemče za trajan mir među zavađenim stranama. „Oni mogu i pretiti silom onoj strani koja remeti mir”. (Sh. Gjeçov, KLD, § 976).

Po našem mišljenju, umir predstavlja besu koja je trajna, koja nije ograničena vremenom, jer ukoliko porodica ubijenog izvrši osvetu posle, odnosno preko umira, onda će jemci za krv, koji su garantovali da se to neće dogoditi, tražiti osvetu na ime verolomstva. Ovakvo ubistvo, mimo umira, ima reperkusije slične ubistvu na besu. Jemac za krv u ovom slučaju je na pozicijama posrednika bese. Besa je data reč da će se poštovati primirje, kod umira imamo datu reč i to pod jemstvom da će se poštovati okončanje sukoba, — to je trajan mir.

Radi ilustracije iznećemo jedan slučaj:

Pre 70 godina Redžep Fazlija ubio je Jusuf Deliju. Obojica su bili iz istog sela, tj. Likovca. Posle izvesnog vremena, intervencijom staraca iz njihovog plemena, oni su se pomirili, tj. pomirile su se njihove porodice. Krv je plaćena novcem. Krvnog jemstva su se prihvatili Veselj Zenuni iz Likovca i Pajazit Fejza iz Donje Obrije. Posle izvesnog vremena Bajram Delija ubio je Redžepa. Verolomstvo je izvršio nad jemcima. Krv je otišla za krv, ali pare su uzete. Jemci su tražili svoju čast. „Ti si nas izdao” — rekli su i požalili se. Morali su sazvati fis, jer bi pali u krv sa porodicom Redžep Fazlije, koji je ubijen nakon umira. Sastao se fis i osudio porodicu Delija spalivanjem kuće i prinudnim iseljenjem iz sela na tri godine. Pripadnici tog fisa izvršili su kazne i tako povratili jemcima izgublenu čast. Posle izvesnog vremena jemci su ubili jednog iz te porodice i tako oduzeli krv, jer je prva krv naplaćena novcem.⁷²

8. Posredovanje (ndërmjetësia)

Ona strana koja traži besu samim tim priznaje da duguje krv ili ranu ili nešto treće suprotnoj strani. Za sve slučajeve se ne traži besa, nego se šalju ljudi, odnosno posrednici, za posredovanje. Ovako se naročito postupa za sitne svađe ili kad situacije nisu sasvim jasne, — ne zna se koja strana duguje ili koja je više oštećena. Tako, na primer, ako obojica u tuči ostaju ranjeni, ni jedna ni druga strana neće tražiti besu dok se ne vidi šta će biti sa ranjenicima. Ako drugi umire, onda će porodica ubice tražiti besu od porodice umrlog. U međuvremenu, dok se situacija ne razjasni, oni će tražiti posredovanje, to će učiniti jedna ili obe strane, ili će neko od prijatelja svojom inicijativom tražiti posredovanje.

Posredovanje predstavlja primirje za tačno utvrđeno vreme, — to je, u stvari, data reč da će se poštovati primirje. Ovde je posrednik takođe u ulozi posrednika bese. Ukoliko za vreme posredovanja dođe do ubistva ili do tuče, i ako je to učinila strana od koje je posrednik dobio posredovanje, onda će posrednik reći da je ubijen na besu i snosiće sve posledice kao i ubistvo ili tuča za vreme bese.

9. Besa mira (besa e paqës)

Kod date reči razlikujemo još jednu vrstu bese, to je besa mira. Ova besa se daje krvniku sa obećanjem da će pristati, odnosno izići na izmirenje, pred plećniju. U međuvremenu, od davanja bese mira pa sve do umira, nije potrebno tražiti drugu besu.

Ova vrsta bese je nastala od međuplemenskih sukoba. Besa mira se tada davala za čitavo pleme, jer u takvim situacijama nije bilo potrebno da se daje po svakog poimenično, nego za čitavo pleme. Ovu besu su sklapale obe strane, i važila je do okončanja postupka izmirenja. Ukoliko su se izmirile, tada besa nije više bila potrebna, ali ukoliko nisu uspeli da se izmire, onda je prestala odmah posle razilaženja skupa koji se sastao za izmirenje. Kasnije, raspadanjem plemenskog uređenja, besa mira je preuzeta i u pos-

⁷² A. Çetta, *op. cit.*, str. 284.

tupak izmirenja krvno zavađenih porodica, odnosno bratstva, kao poslednja instanca obične bese i kao preliminarna faza postupka izmirenja.

Inicijativa za ovu besu može poticati od strane krvnika ili od strane porodice ubijenog. Recimo da porodica ubijenog neće da dâ više prostu besu, nego zahteva da daje besu mira i, ukoliko krvnikova svojta to neće, zatvara sebi mogućnost da traži dalje besu. Međutim, mnogo su češći slučajevi kada dužnik krvi zamoli da mu se da besa mira. Kad se daje ova vrsta bese u 95% slučajeva doći će i do pomirenja, jer je takav mehanizam postupka suda staraca (zbog nedostatka prostora nismo u mogućnosti da pišemo više o ovom mahanizmu).

Ukoliko dođe do ubistva, ili uopšte osvete na besu mira, doći će do svih pravnih reperkusija kao i kod obične bese. Posrednik bese mira je na pozicijama posrednika obične bese.

Kod Albanaca severne Albanije i Đukađinske Ravnice, kad neko osveti svoga, ne traži besu, nego samo šalje ljude i obaveštava da je izvršio osvetu, i šalje ovakvu ili sličnu poruku: „Ja sam svoju krv uzeo, ako hoćeš iziđimo pred plećniju, ako nećeš produžimo dalje”. Na užem Kosovu, kad neko izvrši osvetu, prvih dana (otprilike do tri meseca), tražiće besu redovno. Posle toga tražiće besu mira. Ako ne dobije ovu besu, ili ako dobije besu a ne dobije besu mira, on će mu poslati još jednom ljude sa, otprilike ovakvom porukom: „Ti si meni dugovao krv, ja sam svoju krv osvetio i tebi ništa ne dugujem. Ljude sam ti poslao za besu samo zato da bi ti olakšao bol tih prvih dana, inače neću ti više nikoga slati za besu. Ako hoćeš da se poravnamo ja sam spreman, ako nećeš izvoli, produžimo dalje”.⁷³

10. Pružanje zaštite — menorja — (n)dora, nora

Pružanje zaštite (ndora) jeste jedna institucija bese, koju mnogi pisci nisu mogli da razlikuju od nje. Tako, na primer, Trojanović i Gajić smatraju da je (n)dora sinonim za besu.⁷⁴ (N)dora je neka vrsta azila,⁷⁵ utočišta. Ova institucija je u tesnoj vezi sa ubistvom gosta. Kaže se da je ubijen kao moj gost ili na moju besu, ako je neko od mene tražio zaštitu kada je bio u opasnosti i uprkos toga ubijen. „Ndora” se razlikuje od bese po tome što se odnos poverenja, u ovom slučaju zaštite, zasniva jednostrano. Kod bese imamo dvostrani sporazum, npr. lice A. stavlja se na besu lica B. uz saglasnost ovog poslednjeg, dok kod „ndore”, saglasnost lica B. nije potrebna.⁷⁶ Za lice B. bi bila velika sramota kad se ne bi prihvatio „ndore”. Prema običajima, svako je dužan da pruži zaštitu čoveku koji se nalazi u opasnosti, a pogotovo ako traži zaštitu. Albanac je bio dužan da pruža zaštitu ugroženom licu bez obzira na to gde se on nalazio. Ukoliko napadač nije prestao sa napadom te je ubio lice koje se stavlja u nečiju zaštitu, onda je on dugovao dve krvi:

⁷³ Po saopštenju Zećir Marevcija, koji nam tvrdi da je više puta poslat sa porukom otpriike ovakve sadržine.

⁷⁴ S. Trojanović — M. Gajić, *Krv i umir kod Srba i Arnauta*, Beograd 1901, str. 17.

⁷⁵ Termin *azil* upotrebljavamo uslovno, jer ima tačno utvrđeno značenje u međunarodnom javnom pravu.

⁷⁶ I. Elezi, *Mbrojtja juridike penale e jetës së njerlut në RPSH*, str. 30, 31.

jednu krv je dugovao srodnicima ubijenog, a drugu zaštitniku (noraxhisë, ndërmjetsit).⁷⁷ Običajno pravo Albanaca ovo reguliše do detalja, i predviđa nekoliko različitih situacija.

Ako je neko pobjegao od svojih napadača i zatražio zaštitu u kući nekog Albanca, onda su bile dužne i žene iz te kuće da se bore da bi spasile život ugroženog lica, iako je napadnuto lice dugovalo sto krvi napadačima. Ukoliko bi to lice poginulo, onda bi napadači dugovali krv srodnicima ubijenog i porodici kod koje je ubijeni tražio utočište; ovi su dugovali krv srodnicima ubijenog. Nismo mogli da nađemo da se negde dogodio ovakav slučaj. Zaštita se pruža čoveku i na ulici, ako je on tražio zaštitu od nekog. Tu zaštitu moglo je da pruži i žensko lice ili dete. Običajno pravo otišlo je toliko daleko da se smatralo da je neko ubijen kao nečiji gost, odnosno na nečiju besu, samo ako je tražio zaštitu spominjući samo njegovo ime i rekavši da je njegov prijatelj odnosno gost.⁷⁸ Lice kome je spomenuto ime od strane ubijenog, bilo je dužno da ga osveti. Ovi običaji su odavno izumrli. Niko nije više u stanju (od starijih ljudi) da nađe neki presedan za ovu vrstu zaštite odnosno ndore. Jedan ovakav slučaj navodi Jelić u svojoj knjizi o krvnoj osveti.⁷⁹

Isto tako, prema davno izumrlom običajnom pravu, ugroženo lice moglo je da traži zaštitu od mrtvaca, ako je pobjegao i legao na njegov grob. U ovom slučaju, ukoliko se napadač usudio i ubio to lice, on je dugovao dve krvi: jednu porodici ubijenog, a drugu srodnicima mrtvaca, na čijem je grobu ubijen.⁸⁰

„Ndoru” su najčešće tražila lica, koja su dugovala krv, a nisu uživala besu slobodnog kretanja. Kad su ova lica htela da idu iz jednog mesta u drugo ili svojoj kući, obično su tražila nečiju „ndoru”. Radi ilustracije navešćemo i slučaj iz kojeg se vidi smisao i značaj ove institucije.:

Krvnik, koji je izvesno vreme proveo u odmetništvu, poželeo je da ide kući ali pošto nije uživao besu slobodnog kretanja, morao je prvo da ide kod jednog svog prijatelja i da snjim, na njegovu „ndoru”, ide svojoj kući. Kako krvnik nije mogao da nadje svog prijatelja kod kuće, a isto tako prijatelj nije imao nijednog odraslog muškarca u kući, on je morao odustati od svoje namere. Međutim, kad je prijateljeva majka zasnala zašto je došao ovaj njima, ona se odlučila da sama uzme „ndoru” i otprati tog čoveka. Žena je uzela kudelj u ruku (to je bio znak da je uzela čoveka na svoju „ndoru”) i poslala na put s tim čovekom. Idući putem naišli su na zasedu potericu, koji su čekali krvnika. Međutim, kad su oni iz zasede videli staru ženu sa krvnikom, izašli su iz zasede i stavili puške na ramena da se krvnik ne bi plašio. Pozdravili su se i usput razmenili duvan s krvnikom. Zatim su zamolili staricu da se bezbrižno vrati kući a krvniku su dali besu od mesec dana.^{80/a}

Iz ovog primera se vidi da su i žene mogle da pruže zaštitu, odnosno prate ljude na „ndoru”; pa čak, izgleda, da je čovek više bio siguran na ženinu „ndoru”.

Događalo se (a to se i danas često dešava) da neko nezainteresovano lice razdvaja, odnosno posreduje, u nekoj tuči. U ulozi posrednika moglo

⁷⁷ Lice koje pruža zaštitu na albanskom jeziku zove se *noradži* — *noraxhi* ili *ndërmjetës*.

⁷⁸ Sh. Gjeçov, *KLD*, d 642, str. 68.

⁷⁹ I. Jelić, *op. cit.*, str. 56.

⁸⁰ *Isto*, str. 94.

^{80 a} A. Çetta, *Tregime popullore*, I, Drenicë, bleni i dytë (u rukopisu).

je biti muško i žensko lice. Lice koje posreduje moralo je da se legitimiše da ulazi kao posrednik (ndërmjetës). To je moralo učiniti uzvikom: „Prestanite tuču, pucnjavu, ja sam taj i taj, ulazim među vas kao posrednik itd.”; ili je davao znak nekim predmetom kao što je bila marama ili su žene skidale šamiju (maramu) sa glave. Čim neko ulazi među zavađene „iako su na jednoj strani stotine ubijenih, a na drugoj ni jedan, puška mora prestati” (Sh. Gječov, KLD, § 677). Ukoliko i posle ovoga tuča ne prestane, i dođe do ubistva, običajno pravo razlikuje nekoliko različitih situacija.

Ako lice koje je ušlo kao posrednik ima oružje (vatreno) pri sebi, ono je moralo da puca na ubicu, jer ukoliko nije pucalo ostalo je krvni dužnik porodici ubijenog. Ako je posrednik tu na mestu ubio ubicu, izvršio je svoju dužnost; ako je pucao na ubicu pa nije mogao da ga ubije, on je opet izvršio svoju dužnost i nije više dužan da ga goni. Međutim, ukoliko nije imao vatreno oružje pri sebi, porodici ubijenog nije ostao dužan, ali je dužan da posle toga goni ubicu.⁸¹

Ukoliko se pojavljivala žena kao posrednik, onda je situacija bila komplikovanija. Ubica je tada dugovao dve krvi, a ne tri kao što navodi Jovanović:⁸² jednu porodici ubijenog, a drugu porodici žene.⁸³ Od intervjuisanih niko ne pamti da se desilo ubistvo posle intervencije žene. Međutim, kad intervenišu muškarci situacija je drukčija.

Ove su odredbe običajnog prava sada mnogo izmenjene. Retko ko uspeva da razdvoji zavađene. I ubistva se izvršavaju mnogo drukčije nego ranije, obično iza leđa i na lukaviji i podmukao način, pa makar i na tuđe ruke, odnosno zaštitu. Nema više ni osвете zbog ubistva štićenika (lice koje je tražilo zaštitu), ili ubistva u toku nečijeg posredovanja.

11. Naneto zlo tuđem gostu (premja e mikut)

O osveti gosta i o gostoprimstvu ima mnogo štošta da se piše, međutim mi ćemo ovde reći samo o onom najosnovnijem što je, po našem mišljenju, u tesnoj vezi sa besom.

Albanci su vrlo gostoljubivi, gost je za njih predstavljao svetinju. „Albanska kuća je božja i prijateljeva (gostova)”.⁸⁴ „Samu vatru da ti traži ko ispred vrata, da pripali čibuk, pa ga ubije neko, izvršeno je verolomstvo prema tvom gostu”. Gostom se smatra i onaj koji nije bio nikad u kući nekog, pa u nevolji kaže: „Ja sam gost toga i toga” (Sh. Gječov, KLD, §§ 461-462).⁸⁵ Gostom se smatra i saputnik. Albanac je u ovakvim situacijama dužan da osveti svoga gosta, odnosno onaj koji se usudio i dirao gosta ostaje dužan (za ubistvo, štetu itd.) domaćinu. U ovom slučaju, ukoliko nije osvetio gosta, ne ostaje ništa dužan porodici gosta (odnosno gostu), i niko ne može da mu pripiše da je izvršio verolomstvo prema gostu.

⁸¹ Po saopštenju *Šabana Monia*, star 80 godina, nepismen, živi u selo Greme (Uroševac), doseljen je iz Firaje (Šarplanina). On spada među najbolje poznavaoce običajnog prava, te stalno učestvuje u mirenjima.

⁸² M. K. Jovanović, *op. cit.*, str. 17.

⁸³ Za ženu, bez obzira na to da li je udata li ne, osvetu će da izvrše njeni krvni srodnici, može i muž ali nikako obe strane, jer se tada prekoračuje osveta.

⁸⁴ Sh. Gječov, *KLD*, § 602.

⁸⁵ S. Pupovci, *Gradanskoopravni odnosi u ZLD*, str. 234.

Međutim, od trenutka kada gost zove ili kuca na kućnim vratima, i neko iz te kuće mu kaže „dobro došao”, on je stavljen u potpunu zaštitu te porodice. „Ulazeći u kuću, gostu ćeš pridržati oružje. Držanje oružja predstavlja: a) znak muškosti i čast i znak zadovoljstva što ti je došao gost; b) to predstavlja i znak ukazivanja zaštite i bezbednosti, jer rekavši mu „dobro došao” on se više neće plašiti za svoju bezbednost i uveriće se u tvoju spremnost za čuvanje od svake opasnosti. To je znak i da se sam za sebe obezbeđuješ, jer pošto mu oduzmeš oružje, iako ima zlu nameru, gost ti ne može ništa učiniti”.⁸⁶

Od trenutka kada je gost primljen u kuću, situacija je drukčija. Ako neko Albancu ubije gosta, on je pao u krv sa domaćinom te kuće, a istovremeno i sa porodicom ubijenog. Domaćin, kome je ubijen gost, pada u krv sa porodicom ubijenog, ukoliko ne osveti svoga gosta. Najveća sramota i bruka je bila za Albanca, ako ne osveti ubijenog gosta. „Onome, kome je ubijen gost, svaki predmet ili stvar ima da mu se da levom rukom⁸⁷ i ispod kolena i biće ponižen sve dok se ne osveti”.⁸⁸

Onaj koji bude ubijen kao nečiji gost, prema običajnom pravu, smatra se da je ubijen na besu domaćina te kuće — kaže se da je ubijen i na hlebu toga i toga. Kod Albanaca najveća je sramota, grehota a istovremeno i najteži oblik povrede bese, ubistvo ili izdaja svoga gosta, — to ju ubistvo na svom hlebu (premja në bukë). Na ovakav se način nije smelo ubiti, odnosno izdati, ni najvećeg zlikovca. I osveta nad krvnim neprijateljem se ne sme izvršiti u svojoj kući. Ovakvo ubistvo imalo je teške pravne posledice. Svaki član plemenske zajednice imao je pravo, sam ili u društvu s ostalima, da izvrši smrtnu kaznu⁸⁹ i paljevinu kuće onoga koji je ubio svoga gosta. Loše reperkusije imali su, ne samo izvršioци tih monstruoznih dela, tj., ubistva svoga gosta, nego i njihovo potomstvo: od njih niko nije želeo da zaručuje ni da udaje kćer.

Domaćin, da bi dokazao da nije izdao svoga gosta, mora ga osvetiti. Po KLD (od Gjeçova) ubici se da praštati ako ti je ubio oca, brata, sina, pa i do istrebljenja svih krvnih srodnika, ali ubistvo gosta — ne.⁹⁰ Za ubicu gosta retko se daje besa krivcu, i to uz intervenciju od srca voljenih prijatelja. Domaćin se svetio ubici, čak i u slučaju ako mu je bliži rođak ili bratstvenik. Ukoliko dođe do pomirenja između ubice i domaćina, obavezno treba prethodna saglasnost porodice ubijenoga gosta, jer u protivnom slučaju domaćin ostaje dužnik krvi srodnicima ubijenog.

Ne sveti se samo ubijeni gost, nego i uvređeni. „Ako ti neko ismejara ili opsuje gosta, dužan si da povratiš njegovu čast, makar i po cenu svog života”.⁹¹

Gost se prati dotle to on zahteva. Prilikom ispraćaja: „Gost, iako zauzima počasno mesto u kući (domaćina — H. I.) ili bilo gde, on nikad ne

⁸⁶ Sh. Gjeçov, *KLD*, § § 614 i 615.

⁸⁷ Leva ruka kod Albanaca znači nešto nečasno, njome se samo uzima a ne daje; njome se rukuju samo verolomnici i izdajice.

⁸⁸ Sh. Gjeçov, *KLD*, § 645.

⁸⁹ I. Elezi, *Mbrojtja juridike penale e jetës së njeriut në RPSH*, str. 28.

⁹⁰ Sh. Gjeçov, *KLD*, § 649.

⁹¹ *Isto*, § 643.

vodi prilikom ispraćaja, nego si dužan da ga vodiš. Gosta može otpratiti i dete, bilo muško bilo žensko, to je uvek kao da ga je pratio čovek ili žena".⁹² Ako u kući nema deteta, prate ga žene, ili mu dadu neki znak ili životinju: pseto, mačku, magare itd. Ako ga ko sretne i počne zapitkivati, on je dužan reći: „Ovo je iz te i te kuće”, i ako ne misli oglasiti rat toj porodici on ga pušta.⁹³ Taj znak je najčešće bio lišće koje je gost stavljao na glavu. Ovaj običaj izgleda da je izumro odavno, jer niko od intervjuisanih nije video ovakav način ispraćaja. Svi kažu da su to čuli od svojih predaka, odnosno očeva i dedova.

„... Ako si otpratio gosta dokle je to sam zahtevao i pošao natrag po svom poslu, ako u tom trenutku neko puca iz puške i ubije ga, ne računa se da je ubijen na tvom hlebu ili dok je uživao tvoju zaštitu”.⁹⁴

Albanac je primio svakoga u kuću. Njega nije interesovalo koje je to lice, i da li je učinilo neku krivicu. „Nije redak slučaj da krvnik odmah po ubistvu utekne od potere pod krov, nedaleko, porodici poginulog, padne im u ruke, kao što oni vele, pa će ga oni za svoj obraz sačuvati, a kad mu je opasnost vrlo velika isprate ga nekom svom drugom rođaku ili prijatelju, a ovaj tamo gde utvrde. Posle te uročene zaštite svi ga vrebaju da ga ubiju”.⁹⁵

Albanac, kao što je tražio krv odnosno obeštećenje za svoga gosta, odgovarao je i za sva dela koja je počinio njegov gost, jer je u običajnom pravu Albanaca važio princip „hleb plaća štetu”.⁹⁶ Tako, na primer, ako gost učini neko krivično delo u susedstvu, odnosno u selu porodice gde je primljen kao gost, tada domaćin te porodice odgovara za sva dela koja on poćini. Trenutkom prijema gosta u kuću, domaćin, odnosno cela porodica, prima na sebi rizik. Zato se gost nikad ne ostavlja sam. I kad se prati gost, ne prati se samo zato da mu se ne bi nešto zlo dogodilo, nego se otprati i zato da ne bi on učinio neko krivično delo.

IV. ZAKLJUČAK

1. Besa je vrlo značajna institucija albanskog običajnog prava. Ona ima široko značenje. Susreće se u svim oblastima društvenog života, počevši od javnog odnosno političkog života, zatim u građanskopravnim i krivičnopravnim odnosima i uopšte u svakidašnjem životu pojedinaca i grupa.

2. Besa je prešla jedan evolutivni put, koji nije isti u svim oblastima društvenog života.

a) Prvo je nastala u sferi javnog života fisa, a najpre je i iščezla iz ovih odnosa. Nastala je kao pravna institucija i razvila se, a prestala je da postoji raspadanjem plemensko-društvenog uređenja Albanaca. Za kršenje bese u društveno-političkim odnosima fisa, društvena zajednica je bila ugrožena i pribavila je sebi pravo na izvršenje pravnih sankcija protiv prekršioca.

⁹² Isto, § § 622 i 623.

⁹³ S. Trojanović — M. Gajić, *op. cit.*, str. 6.

⁹⁴ Sh. Gječov, *KLD*, § 624.

⁹⁵ S. Trojanović — M. Gajić, *op. cit.*, str. 17, 18.

⁹⁶ Sh. Gječov, *KLD*, § 631. O ovome vidi opširnije kod S. Pupovci, *Građanskopravni odnosi u ZLD*, str. 233 i dalje.

Sankcije su bile vrlo rigorozne, kao što su streljanje, spaljivanje kuće, klanje stoke i izgnanstvo bez prava povratka u tu zajednicu. Sankcije su uvek bile kolektivne, primenjivale su se ne samo prema pojedincu, krivcu, nego i prema njegovoj porodici. Svaki član te zajednice imao je pravo na izvršenje te sankcije.

b) U građanskopravnim odnosima besa je najpre predstavljala jednu etičku kategoriju. Sa razvojem privatne svojine i uopšte razvojem robno-novčane privrede unutar i između plemenskih zajednica, ona postepeno prelazi viši kvalitet — u pravnu ustanovu. Raspadanjem plemenskog društva i sve većim razvojem robno-novčane privrede, ona ponovo prelazi iz pravnog okvira u moralnu instituciju.⁹⁷

c) U krivičnom pravu, odnosno u odnosima delikta i osвете, najduže se zadržala. Nastala je kao rezultat međuplemenskih sukoba, i to prvenstveno zbog ekonomske nužde. Plemenima je bilo neophodno primirje da bi obavljala neophodni minimum poljoprivrednih radova kako bi mogla egzistirati. Raspadanjem plemenske organizacije, iz istih potreba i razloga, besa je preuzeta od nižih kolektiviteta, kao što su velike odnosno zadružne porodice i bratstva. U ovom domenu društvenog života ona je uvek imala pravni karakter. Za nepoštovanje bese postojale su vrlo različite pravne sankcije. One su bile individualne i kolektivne. Individualne su izvršavane najčešće preko krvne osвете, odnosno preko osвете. Kolektivne su one kazne koje je preduzela socijalna zajednica protiv krivca i protiv njegovih najbližih krvnih srodnika. Kazne su vrlo stroge, kao što su: streljanje, spaljivanje kuće, klanje stoke, obaranje plodnih drveta, uništenje useva i izganstvo sa zabranom obrađivanja zemljišta za određeno vreme. Ove kazne su obično primenjivane kumulativno. Svaki član plemenske zajednice, sam ili u društvu s ostalima, imao je pravo da izvrši smrtnu kaznu nad onim koji je ubio svoga gosta. To je ujedno i najteži oblik povrede bese.

Besa se i danas primenjuje na Kosovu, ona predstavlja nužno zlo, a pogotovo u krvnoj osveti, a koja nema više svoj *raison d'être*. Njoj sada nedostaju nekadašnji pravni instrumenti kojima je obezbeđivala svoju doslednu primenu. Ona sada predstavlja jednu tradicionalnu ustanovu. Njeno poštovanje se sada obezbeđuje moralnom snagom, pa otuda i više slučajeva verolomstva.

3. Redovno, uz primenu pravnih sankcija protivu prekršioca bese, paralelno su se primenjivale i moralne sankcije, kao što su: bojkot, prezir, javno ismejavanje i dr. Ove sankcije su tada imale više efekata, jer u autarhičnim društvima, u kojima se pojedinci bolje poznaju međusobno i u kojima su povezani s tom sredinom do kraja života, oni posvećuju veću pažnju, odnosno više se čuvaju od moralnog etiketiranja od strane društva.

4. Sličnu ustanovu susrećemo i kod drugih naroda Balkana, ali pod različitim nazivima (što je i potpuno razumljivo) kao što su: vera, data reč itd. Naročito ima mnogo sličnosti u građanskopravnim odnosima, gostoprimstvu itd. Mnogo specifičnija je i najviše se zadržala kod Albanaca u odnosima krvne osвете.

⁹⁷ S. Pupojci, *Građanskopravni odnosi u ZLD*, str. 223, 224.

5. Besa je imala i svoje dobre i svoje negativne strane, imala je svoje lice i naličje. Dobra strana je to, što će biti izvršeno upravo ono što je ugovoreno, zatim u gostoprimstvu, u poštovanju primirja itd. Međutim, ona je imala i loše strane, a naročito zato što su Albanci u dobroj veri ponekad primali u svoje kuće i pružali utočište i zlikovcima. Njih katkada nije interesovalo kakvog je političkog opredeljenja njihov gost. Neprijatelj je, znajući za ovu „Ahilovu petu” Albanca, ponekad nalazio utočište, iako nije trebalo. Stoga treba sve ono što je kod bese dobro i pozitivno podržavati i negovati, dok je sve ono što je protivno interesima naroda nužno odbaciti, kako bi se ova institucija što potpunije uskladila sa socijalističkim moralom.

Hilmi Ismaili

LA BESA DANS LE DROIT COUTUMIER DES ALBANAIS

Résumé

La besa (pron. bessa), est une institution très importante du droit coutumier des Albanais. En effet, en elle s'unissent certaines hautes vertus morales et civiques de l'Albanais patriarcal, telles que: l'héroïsme, l'hospitalité, le dévouement envers son prochain, et bien d'autres qualités de grand mérite. Nous retrouvons la besa dans tous les domaines de la vie sociale du peuple, depuis la vie politique publique des tribus, c'est-à-dire des communautés paysannes, dans les rapports juridiques-civils entre les citoyens et les groupes d'individus, dans la vendetta ancestrale (gjakmarrja — lit. traduit: vengeance du sang), et, enfin, jusque dans les relations journalières entre les personnes.

Il est nécessaire de bien distinguer les différentes nuances qui se trouvent entre la besa ayant une signification plus étroite, et celle qui possède un sens plus large. La besa, dans sa signification restreinte, représente de fait la parole donnée, soit la foi jurée pour quelque raison très grave, ou concrètement dit, la promesse faite à un meurtrier pour l'assurer que, durant une période déterminée, on n'appliquera pas de vengeance à son égard; ensuite, la parole donnée à l'occasion de la conclusion des accords juridiques-civils, et, finalement, la parole engagée au sujet de quelque autre motif particulièrement sérieux.

La besa, dans un sens plus étendu, est constituée par certaines institutions morales, qui peuvent être considérées comme étant les institutions caractéristiques de la besa, telles que: le boycottage du meurtrier et de sa famille à condition que la personne boycottée soit exclue de la vendetta, la répudiation ou l'éloignement du „vatan” (patrie), ou du lieu de séjour permanent, sous condition que l'exilé soit entièrement libéré de la vendetta; la réconciliation (avec compensation ou pardon), la médiation ou intercession pacificatrice dans les conflits, la besa de la paix, le refuge (ou droit d'asile et d'hébergement), et, enfin, la trahison vis-à-vis des amis.

L'inobservation de n'importe quel de ces engagements formels, contractés volontairement, comme par exemple, l'assassinat du boycotté, le meurtre volontaire commis après une réconciliation, l'homicide prémédité et exécuté pendant l'internement ou le bannissement, le meurtre perpétré durant la besa de la paix, et ainsi de suite, étaient considérés comme autant de trahisons flagrantes de la besa. Les répercussions juridiques de ces trahisons étaient, en conséquence, les mêmes que dans les cas de la besa au sens plus restreint, et parfois même, dans des circonstances particulières, elles assumaient une forme encore plus sévère, comme dans la trahison à l'égard des amis (ou trahison commise pendant l'hospitalité).

La besa, en tant qu'institution de droit coutumier a parcouru tout un long chemin au cours de son évolution continue dans le temps, et cette même transformation ne s'est pas toujours révélée égale dans tous les domaines de la vie sociale. Elle s'est manifestée tout d'abord au sein de la vie publique et politique, mais par la suite elle a disparu graduellement, et cela principalement à cause de la dispersion et de l'abolition du régime des tribus. Elle se présente ici comme une institution juridique, étant donné que la communauté de la tribu se

trouve constamment menacée dans les cas de trahison ou d'infraction de la besa, et c'est pourquoi, pour de telles circonstances, sont prévues des sanctions légales très rigoureuses.

Dans les relations juridiques-civiles, au début la besa a été une institution purement éthique. Par le développement de la propriété privée, par l'essor de l'économie marchande-monnaire et des échanges des biens entre les diverses tribus, ou encore dans le cadre d'une même et seule tribu, la besa s'est progressivement élevée à une qualité plus haute, — elle s'est rapidement transformée en une véritable institutions juridique. Du fait même de la désagrégation du régime des tribus, et à la suite du développement incessant de l'économie marchande, la besa s'est de nouveau modifiée et elle est redevenue une catégorie éthique.

La besa a été conservée et maintenue le plus longtemps dans le ressort du droit pénal, ce qui veut dire dans les rapports entre le délit et la vengeance. Elle se manifeste en tant que résultat immédiat des discordes parmi les diverses tribus. Néanmoins, elle a été également conditionnée par une nécessité économique, étant donné que les membres des tribus avaient toujours grandement besoin d'obtenir au moins une trêve de paix provisoire, soit la cessation du feu et la suspension des hostilités, afin d'être en mesure de pouvoir exécuter un minimum de travaux agricoles qui, naturellement, représentaient une condition indispensable de leur existence. A la suite de la dissolution du régime des tribus, et pour les mêmes raisons, cette institution a été assumée par de moindres collectivités, telles que les confréries et les grandes familles.

La besa est, aujourd'hui encore, employée à l'occasion de la vendetta, et cela surtout par les Albanais en Yougoslavie; cependant, elle n'est plus guère ce qu'elle a été dans le passé. Dans un système juridique moderne, on ne saurait nullement admettre l'application de la „loi” de „moustache contre moustache et dent pour dent”, et, par conséquent, la besa ne peut plus du tout avoir cette force morale dont elle a fait preuve autrefois, étant donné qu'elle est privée maintenant de ces instruments juridiques qui jadis pouvaient lui assurer une application logique. Actuellement, elle est défendue et soutenue uniquement par son poids moral, et c'est pourquoi l'on enregistre à présent plusieurs cas manifestes de violation de la besa.

Les sanctions appliquées contre tous ceux qui violaient la besa étaient singulièrement rigoureuses; parmi les principales de ces sanctions, on peut mentionner: la peine de mort exécutée (par fusillade) de la part de toute la tribu; l'expulsion hors du village, avec interdiction de travailler la terre pour une période déterminée; le coupage des arbres fruitiers, l'abattage du bétail, l'incendie du foyer familial, etc. Outre ces sanctions juridiques, il y avait aussi des sanctions pénales — morales, comme le boycottage, le mépris de la part de la société, et ainsi de suite. Ces dernières mesures se montraient fréquemment plus efficaces que les précédentes, étant donné que, dans une société autarchique, l'individu se garde beaucoup plus de toute stigmatisation morale. Les sanctions, tant juridiques que morales, étaient individuelles ou collectives. Les peines individuelles consistaient notamment en des actes de vengeance contre celui qui avait transgressé la loi de la besa, la fusillade, etc., tandis que les châtiments collectifs étaient ceux qu'on entreprenait à l'égard des membres de toute une famille, soit contre les parents du coupable. Dans la plupart des cas, les sanctions étaient appliquées sous une forme cumulative.

Une institution similaire à la besa se retrouve aussi chez certains autres peuples des Balkans, et surtout dans les rapports juridiques-civils, dans la tradition de l'hospitalité, etc., comme, par exemple, chez les Monténégrins: la parole d'honneur donnée, la foi jurée /vjera/, etc., quoique celle-ci ait chez les Albanais une teneur considérablement plus marquante. Ce qui rend la besa encore plus spécifique, et ce qui a été gardé le plus profondément dans le peuple albanais, c'est incontestablement la besa dans les rapports juridiques-pénaux, — c'est-à-dire dans la vengeance.

La besa possède indubitablement des qualités positives, mais pourtant elle révèle aussi certains côtés négatifs. Ses qualités positives sont principalement: le maintien de la parole donnée dans les accords, le respect des clauses d'un armistice, l'observation des règles de l'hospitalité, les secours portés aux personnes faibles quand elles sont attaquées (droit d'asile et de refuge), etc. Cependant, les meurtriers de droit commun et les ennemis du peuple ont par trop souvent exploité les côtés négatifs de la besa. En connaissant fort bien „le talon d'Achille” du peuple albanais (l'hospitalité et la besa), ils ont très fréquemment spéculé sur cette institution, en trouvant un asile même dans certains cas où il ne fallait aucunement permettre une telle chose. Pour cette raison, nous devons garder et consolider encore davantage ce qui est positif, et rejeter résolument tout ce qui est négatif dans la besa, de façon que les principes de cette institution s'harmonisent au maximum avec les principes de la morale socialiste.